

László Gyula uráli-finnugor őstörténeti munkássága ma

Tartalom

Bevezetés.....	2
László Gyula és az uráli őshaza	4
Az életföldrajzi szókészlet felhasználása a lokalizáláshoz	4
A jég visszahúzódása utáni benépesedés, az uráli őshaza és a Szvidéri-műveltség.....	6
A kortársak véleménye	7
Az uráli egység, őshaza a nyelvtudományban	12
Az első őshaza elméletek.....	12
Uraí őshaza a nyelvtudományban Hajdú Péter alapján	13
Az uráli egység a mai nyelvtudományban.....	14
Az uráli őshaza László Gyula elméletét követően a régészeti kutatásokban	17
Őshaza Nyugat- Szibériában.....	17
Újfajta megközelítés hazánkban az 1990-es évektől	18
Új kutatások külföldön	19
László Gyula elméletének jelentősége napjainkban	22
A Szvidérien leírása.....	24
Konklúzió.....	26
Bibliográfia	28
Képjegyzék.....	36

Bevezetés

Az uráli-finnugor őstörténet régóta foglalkoztatja a hazai és külföldi tudományos világot. A nyelvészeti kutatások a XIX. század óta lehetőséget nyújtanak arra, hogy egyes nyelvcsaládok történetét vissza tudjuk követni az őskorig. Ennek köszönhetően a komplex módszerekkel dolgozó őstörténet-tudomány képessé vált olyan kérdések megválaszolására, mint az uráli vagy indoeurópai nyelvű népek őshazájának területi és időbeli meghatározása.

Az uráli népek történetét így a történeti összehasonlító nyelvészet és régészet kutatási eredményei tükrében - általánosan elfogadott nézet szerint - az uráli egységig, illetőleg annak felbomlásáig, vagyis konvencionálisan i. e. 6000-4000 évig lehetséges visszavezetni.

Ezzel a többé-kevésbé már konszolidálódni látszott felfogással szemben az utóbbi években ismét élénk viták bontakoztak ki, és mindinkább két tábor látszik körvonalazódni az uráli őshaza korával foglalkozók körében. Az egyik nézete szerint az uráli egységet a fentebbieknél fiatalabb időkre kell helyeznünk, míg a másik tábor éppen ellenkezőleg, a mondottaknál jóval távolabbi múltra tekint vissza, és az ősi nyelvi közösség idejét egészen az őskőkor végére valószínűsíti.

Dolgozatomban az utóbbi nézet kapcsán, a László Gyula 1961-es monográfiájában felállított „szvidéri hipotézisét” mutatom be, annak a korabeli, az azt követő és a mai, aktuális értékelését számba véve. Hazánkban László volt az, aki felvetette a régibb kőkor s az uráli egység és őshaza lehetséges kapcsolatát. Írásomban e kérdés időszerűségét az újabb, főként külföldi nyelvészeti és régészeti kutatások tükrében kívánom bemutatni.

A XX. század számottevő magyar történeti nyelvészei - Lakó György, Harmatta János vagy Hajdú Péter - egyaránt azt valószínűsítették, hogy a nyelvcsaládok létrejöttéhez szükséges idő bizonyára ezer években mérhető, és a kezdetek a régibb kőkorra nyúlhatnak vissza. Hajdú Péter a preuráli nyelvi kapcsolatokkal foglalkozva jutott erre az álláspontra. Nemrégiben pedig a neves finn nyelvész, Juha Janhunen - akit az MTA tiszteletbeli tagjává választott - fejtett ki hasonló nézetet. Janhunen az uráli őshazát a rokon nyelvek szókészlete alapján, az Ob és Jenyiszej folyók közé és a középső kőkorba helyezte (JANHUNEN 2014).

Munkámban László Gyula őstörténeti elméletének aktualitását annak fényében is megvilágítom, hogy tőle függetlenül külföldi régészek is az övéhez hasonló elméletet dolgoztak ki, valamint a Szvidéri- és Késő-Szvidéri műveltségekkel hozták összefüggésbe az uráliak legrégebbi őstörténetét.

Emellett a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján először kívánom összegyűjteni László Gyula „szvidéri elméletének” visszhangját. E tekintetben kezdtem el egyetemi tanulmányaim

alatt foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy László Gyula 1961-es elméletét miképpen lehet ma hasznosítani, illetve hogy ez a nemzetközi tudományban miként jelenik meg napjainkban.

A külföldi szakirodalom áttekintése után kitűnt, hogy például az ukrán L. Zaliznyak (ZALIZNYAK 2006) és a finn C. Carpelan (CARPELAN 2006) munkái közt is van olyan, ami valószínűsíti az ősuráliak összefüggését a Szvidéri- és ún. Késő-Szvidéri kultúrákkal.

Nehézségként természetesen felvetődik a régészeti kultúrák és nyelvek megfeleltetésének problémája. Az újrégészet meghatározó alakja C. Renfrew, aki új eredményekkel gazdagította az indoeurópai népek őstörténetét, őshazájukat - az ún. anatóliai származtatás elméletének kidolgozásával - Kis-Ázsiába helyezve és a korai neolitikumra keltezve azt (RENFREW 1987) szerteágazó bírálatok keresztüzébe került mind az időméllységet, mind a régészeti kultúrákat, mind a paleoetnikumok nyelvészeti kapcsolatait illetően.

K.Kristiansen az indoeurópai alapnyelv megjelenését az i. e. III. évezredre datálta, a közös indoeurópai szókészletből rekonstruálható anyagi, szellemi és társadalmi kultúra jellemzői alapján (KRISTIANSEN 2005). Ezzel Kristiansen a modern régészetben utat mutatott a kultúrák és nyelvek korrelatív vizsgálatához. A régészeti kultúrák és nyelvek megfeleltetési problémájának összefüggésében dolgozatomban C.Carpelan álláspontjához igazodom. Carpelan a régészeti kultúrák földrajzi elterjedési területét kommunikációs térként kezeli, ami egy népesség anyagi kultúrájának, hagyományainak és egyúttal nyelvének a közösségét is jelenti, nemzedékről nemzedékre átörökítve, illetve fenntartva azokat. Kétségtelen, hogy az őstörténeti kutatásban a nyelv különösen fontos szerepet játszik, hiszen a nyelvek szókészlete a közösség kultúrája egészét tükrözi (CARPELAN 2006, 80).

László Gyula és az uráli őshaza

László Gyula 1961-es könyve kifejezetten ősrégészeti, azon belül is régibb kőkori tárgyú, annak ellenére, hogy korábban a népvándorlás- és honfoglalás korral foglalkozott. E munkájában korának uráli-finnugor őstörténettel foglalkozó szakirodalmát széleskörűen áttekintette, az uráli-finnugor őstörténetet a fémkorokig szándékozott benne megírni. Ennek folytatásaként kívánt volna rátérni a magyar őstörténet kérdéseire, kezdve azzal, hogy az ősmagyarokat az Imenykovo-kultúrával azonosította. Az 1944-es, A honfoglaló magyar nép élete című műve után az őstörténeti munkássága teljessé vált.

Könyvében, amelyet röviden az alábbiakban mutatok be, a korabeli életföldrajzi szókészlet alapján kívánta a kelet-európai erdősáv benépesülését, illetve az uráli-finnugor őshaza helyét bemutatni.

Az életföldrajzi szókészlet felhasználása a lokalizáláshoz

László a már régóta alkalmazott nyelvészeti paleontológiát új alapokra helyezte azzal, hogy felismerte a szovjet erdőtörténeti térképek és a pollenanalízis alkalmazásának jelentőségét az ősrégészeti kutatásban. Addig az őstörténészek nem vették figyelembe a természeti környezet sok ezer éves átalakulását a pleisztocén, kora holocén óta. Neustadt 1957-es munkája alapján újfajta módszere az addig helytelen, közelítő metódusú nyelvészeti paleontológia hibáit ki tudta korrigálni. A nyelvtudomány eredményeire szilárd alapként tekintett (LÁSZLÓ 1961, 50), nem úgy, mint a saját korában is elavult szajáni őshaza elméletét valló Molnár Erik (MOLNÁR 1948, 343; 1953).

László, hogy helyesen tudja alkalmazni a nyelvészeti paleontológiát, Eurázsia beerdősülését vette számba a jégkorszaki refugiumok, menedékhelyek kérdéséből kiindulva. Európa növényzeti övezeteinek kialakulását a jégkor után Reinig, Die Holarktis. Ein Beitrag zur diluvialen und alluvialen Geschichte der Zirkumpolaren Faunen- und Florengeschichte (REINIG 1937) című munkája alapján rajzolta meg. Reinig felfogása szerint miután a pleisztocénben Európa és Szibéria északi területei egyaránt el voltak jegesedve, az eurázsiai kontinens északi régióinak növénytakarója a jég visszahúzódását követően két irányból, két refugiumból történhetett. A kettős kontinensen; nyugaton és keleten is hasonló állat- és növényfajok élnek, a két terület között pedig nincsenek átmeneti fajok. Erre a tényre László Gyula magyarázatot az Észak- Eurázsia kettéosztó jégta- karó létezésében vélte megtalálni, amit V. A. Obruchev kutatásaira alapozott (LÁSZLÓ 1961, 52). Szerinte a dél felé nyúló jégta- karóval „kettévágott” Eurázsia a holocénben két irányból népesedett be, növény- és állatvilágát tekintve: nyugatról Európa felől és a Távol-Keletről. A jelenkori fauna és flóra

terjeszkedését László lassú folyamatként képzelte el, de Geer kutatásai alapján. Eszerint az észak-európai jégtakaró i. e. 12 000 körül húzódott vissza Közép-Svédországba, de a növényzet azt csak majd 8000 ezer év múlva követte. E megfigyelést a későbbi finnugor területekre vetítette, s megállapította, hogy ott a beerdősülés csak az i. e. VIII-VI. évezredtől történt meg (LÁSZLÓ 1961, 53). Ebből arra következtetett, hogy az uráli népek ezelőtt nem jelenhettek meg mai elterjedési területükön. Reinig alapján László a korai holocénban a keletről terjeszkedő tajga mellett a nyugatról előre nyomuló, de az Urált ekkor még el nem érő közép-európai vegyes erdőket tételezett fel. A két erdőtípus találkozásának időpontjának meghatározásához hívta segítségül a fentebb említett szovjet-orosz pollentérképeket. A korabeli virágpor vizsgálatok alapján, a holocént négy részre osztották: ősholocénra (i. e. 10 000-7 500), óholocénra (i. e. 7 500-5000), középholocénra (i. e. 5000-500) és újholocénra (i. e. 500-0). László a pollentérképek felhasználásával arra következtetett, hogy az őstörténeti időkben az Európa és Ázsia felől terjeszkedő erdőségek nem érték el egymást. Az Urált pedig lakhatatlannak tételezte. A pollentérképek és az általa legrégebbieknek - az uráli egység kora - vélt életföldrajzi szavak alapján egy olyan területet talált, ahol az óholocénban főképp nyír (*Betula*), fenyő (*Pinus*), illetve éger (*Alnus*) jellemző, de nincsenek meg a közép-európai vegyes erdők fái, sem a tajgái. Ez a sáv a mai Rigától az Oka folyóig húzódik, talán elérve a Volga könyököt (LÁSZLÓ 1961, 69). Konceptiójának nyelvészeti részét arra alapozta, hogy az uráli nyelvek nyugati csoportjaiban, a közép-európai vegyes erdőinek a nevei őrződtek meg, míg a keletiekben – László szerint az obi-ugor-szamojéd csoportban – a tajga fájának a nevei.

Kizárta az uráliak déli, sztyeppi származását, mert a pusztai életföldrajzi szavaik hiányoznak, illetve azt is, hogy a távol-keleti erdők fafajai az ősuráliak egykori lakóhelyére utalnának. Egy ilyen keletről érkező vándorlást nem tartott bizonyíthatónak a régészeti lelőhelyek sűrűsége alapján (LÁSZLÓ 1961, 71). László az állatföldrajzi nevektől majdnem teljesen eltekintett, mondván, hogy az állatok mozgékonyabbak és a névmágia, szótilalom miatt hiányoznak az uráliak által egykor nyilvánvalóan ismert állatnevek (LÁSZLÓ 1961, 73).

Összefoglalva az utóbbi gondolatokat, László az életföldrajzi szavak alapján, főleg a növényföldrajzi szavakat használva állapította meg a fenyő és nyír elterjedésének a területét, ami a Riga és Oka folyó közti 1500 km hosszú és 200-400 km széles sávot jelenti (BARTHA 1984, 401). Az Urál vidékén csak időnként megjelenő vadászcsoportokkal számolt a terület késői beerdősülése miatt (LÁSZLÓ 1961, 75). Hipotézisét a nyelvészeti paleontológia, a palinológia és a pleisztocén utáni beerdősülés folyamatának vizsgálatával állította fel. Nyelvészetileg kizárta az állatföldrajzi neveket - kivéve azt a számára bizonyító tényt, hogy a

tajga madarainak nevei hiányoznak az uráli nyelvekből -, és amint láthattuk, a fanevekre koncentrálni kívánta meghatározni az uráli őshaza helyét.

A jég visszahúzódása utáni benépesedés, az uráli őshaza és a Szvidéri-műveltség

László Gyula úgy vélte, hogy az életföldrajzi szavak kijelölték azt a területet, amelyen az uráli alapnyelv vadászó, halászó, gyűjtögető népessége élt. Ezt a közép- és kelet-európai paleolitikum legvégétől létező epipaleolit és mezolit Szvidéri-műveltségben találta meg. A régibb kőkor őstörténetét és kultúráit Gábori Miklós akkor még kéziratban lévő, A késői paleolitikum Magyarországon című könyvét használta fel (GÁBORI 1964). Az érdeklődését Keleti-Gravettien keltette fel, mivel úgy vélte utód kultúrái továbbmutatnak a mezolitikum, majd a neolitikum felé (LÁSZLÓ 1961, 115). A Keleti-Gravettien és a nyugatról származó Magdalénien találkozásából több önálló felső-őskőkorszaki kultúra jött volna létre Gábori szerint. Közülük a László Gyula és dolgozatomból szempontjából legfontosabb a mai Lengyelország területén formálódott Szvidéri-műveltség.

Annak érdekében, hogy Szvidérient az uráli nyelvi egység népességként kezelhesse, feltételeznie kellett, hogy egynyelvűek voltak: „Mégis bizonyos megfontolások alapján dolgozhatunk ezzel a feltevessel, sőt, ha a régészetet egyáltalán hasznosítani akarjuk, bármilyen nép őstörténetében, akkor csakis ilyenfajta feltételekkel használhatjuk anyagát.” (LÁSZLÓ 1961, 112). A nagyjából egységes anyagi kultúrája mögött többé-kevésbé egységes közös nyelvet sejtett (a Szvidéri tömb nyugati részén a nyugati finnugor dialektusok elődeit, a keletin az ugorét).

A Szvidéri-műveltség előzményének tekintett Keleti-Gravetti tömb mögött nem keresett egy nagy nyelvi egységet, viszont a kultúra későbbi területi csoportjai belső fejlődését kisebb-nagyobb nyelvcsoporthoz jeleként értelmezte (LÁSZLÓ 1961, 122). A Szvidéri-műveltség Lengyelországtól az Okáig mintegy 1500 km hosszan és 200-400 km szélességben ívelő és nagyjából egységes anyagi kultúrája mögött ezzel szemben többé-kevésbé egységes közös nyelvet sejtett. A tömb nyugati részén a nyugati uráli-finnugor dialektusok elődeit, a keletin pedig az ugorokét. A nyelvtudomány eredményeivel összeegyeztethetőnek tartotta ezt, mivel az akkori megfigyelések alapján e kultúra először kisebb földrajzi területen alakult ki, így a kultúra további formálódása, egy viszonylag kis területi egységből egy kiterjedtebb földrajzi térségre történt expanziója, majd ismét kisebb területi csoportokra tagolódása megfeleltethető az uráli alapnyelvre vonatkozó nyelvészeti érveknek. Az uráli nyelvi egység megszakadását A. Raun és M. Swadesh alapján 6-7 ezer évvel ezelőtre helyezte (LÁSZLÓ 1961, 35).

A Szvidérien késő szakaszában ért hatásokat – Tardenoisi kultúra megjelenése – értelmezve feltételezte, hogy az északi és keleti Szvidéri csoportokat nem érintő hatás az indoeurópaiaktól származhatott, amiben a finnugor- indoeurópai korai kapcsolatok háttérét vélte megtalálni. Az indoeurópai jövevényszavak megoszlása az uráli nyelvekben arról győzte meg László Gyulát, hogy a két nyelvcsalád érintkezésének intenzitása nyugat-keleti irányban csökkent, mert ebben az irányban egyre kevesebb az indoeurópai eredetű kölcsönszavak száma (LÁSZLÓ 1961, 37).

László könyvében a Szvidéri műveltség továbbélésével is foglalkozott, és A. Ja. Brjuszov munkájára támaszkodva úgy vélte, hogy a Késő-Szvidérik továbbélése a közép-oroszországi fésűs-gödröcskés kerámia kultúrájában valószínűsíthető (LÁSZLÓ 1961, 132). Azt a nézetet ellenben nem osztotta, hogy a fésűs-gödröcskés kerámia kultúrája teljes egészében a finnugorokat fedné. Megállapította, hogy a fésűs-gödröcskés kultúrának három csoportja kapcsolódhat a finnugor népekhez. Nevezetesen a kelet-balti, a közép-oroszországi és Urál-kámai csoportok. A szvidéri vadászok, halászok továbbélését látta a fésűs-gödröcskés kerámia kultúrájában az eszközkészlet alapján, a kerámiaműveltségben pedig – későbbi kulturális kapcsolatok hiányában – a történelmi időkig kimutatható kontinuitást.

A kortársak véleménye

László Gyula könyve egyedülálló volt a korabeli őstörténet-kutatásban. A szélesebb értelemben vett őstörténetünk kérdésével foglalkozó szakirodalomban rendet tett, noha a külföldi szerzők munkáit gyakran kivonatosan, fordításokból ismerte. A pollenanalízis használatával, s újfajta őshaza elméletével vitaindítónak is vált, annak ellenére, hogy uráli-finnugor őstörténeti kérdésekhez kevés szakember tudott hozzászólni, és sok tudós még mindig a Volga-Káma vidéki őshazát ismerte el, s Molnár Erik szajáni őshaza elmélete is benne volt a köztudatban.

László Gyula 1961-es könyve után 1962-ben jelent meg Hajdú Péter Finnugor népek és nyelvek című műve. Ebben megtaláljuk a finnugor népekről és szamojédokról szóló általános leírást, illetve a szerző foglalkozik a nyelvrokonság és finnugor őstörténet kérdéseivel is. Az uráli népek őshazáját a szibériai tajga vidékére, Nyugat-Szibériába, az Ob alsó folyása és az Urál közé helyezte. Elképzelésének alapját képezte a nyelvészeti paleontológia éppúgy, mint a pollentérképek használata is, viszont máshogy kezelt bizonyos adatokat, mint László Gyula. Elismerte a pollenanalízis és a kora holocén erdőtérképek használatának szükségét, de úgy gondolta, az uráliak legrégebbi lakóhelye az i. e. IV. évezredig követhető vissza, s nincs nagy különbség a mai és egykori növényföldrajzi elterjedések között.

Könyvének finnugor őstörténetre vonatkozó részében megemlítette a Baltikumtól az Urálig húzódó őshaza elméletet, bár nem hivatkozott az őstörténetünk legkorábbi szakaszaira (HAJDÚ 1962, 41). Nem tartotta valószínűnek a nagy területű őshazát. Szerinte a halász-vadász népek nomadizálása nem számottevő, és nem teszi szükségessé a nagy területekre való szétvándorlást, illetve az ilyen közösségeknek vissza kell térni a halásztanyáikhoz, így meglátása szerint a zsákmányoló életmód nem indokolja a nagy őshaza feltételezését (HAJDÚ 1962, 41).

Hajdú Péter a „szvidéri őshaza” elméletet nem csak 1962-es könyvében bírálta, hanem két évvel később, az Archaeológiai Értesítő 1964-es számában rövid, többnyire nyelvészeti alapokról induló észrevételt fűzött hozzá (HAJDÚ 1964). Hajdú vitatkozott László alapnyelv felfogásával, s úgy vélte László Gyula Collinder etimológiai szótárát felhasználva, hibás következtetéseket vont le az uráli népek egymáshoz való kapcsolatairól. A hibát abban látta, hogy László Gyula nem vette figyelembe a nyelvek konzervatizmusát. Eszerint egyes nyelvek „jégszekerény módjára” őriztek meg régi alakokat (pl. a finn), míg mások kevésbé (pl. a magyar), amelyek folyamatosan idegen nyelvi hatásoknak voltak kitéve. Hajdú Péter László nyelvlánc elméletét is bírálta, a kor finnugrisztikai eredményei alapján az alapnyelvet egységesnek tekintette (HAJDÚ 1964, 119). Felvetette azt, hogy az *Őstörténetünkben* László a szamojéd nyelveket egységes egészként vizsgálta, annak ellenére, hogy megkülönböztetünk nyenyec, enyec, nganaszan, szölkup nyelvcsoportokat. Kiállt az egységes uráli alapnyelvet beszélő kis területen élő alapnépesség mellett, és tagadta, hogy Közép-Lengyelország alkalmas volna az uráli őstörténet színteréül.

Paleobotanika cáfolatot is kapott László Gyula, bár Hajdú elismerte, hogy nem jártas kellőképpen a kérdésben, „*mivel azonban László Gyula sem foglalkozott behatóbban a paleobotanikával, jogosnak érzem, hogy néhány tárgyi észrevételt tegyek.*” A refugiumokkal kapcsolatban elvetette azt a nézetet, miszerint Eurázsia a jégkor után egy délnyugati és távolkeleti területi területről népesedett volna be növényekkel, állatokkal. Franz Firbas *Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen* című művére hivatkozott, amiből kiderült, hogy a Volga és Urál közti vidék a jégkorszakban a *Picea* refugia volt. Arra az egyszerű tévedésre is felhívta a figyelmet, hogy László Gyula Neustadt ősholocénkori térképeit óholocénkoriként mutatta be, tehát művében minden óholocén adat valójából ősholocénre vonatkozik.

A valódi ősholocén térképet megvizsgálva azt a következtetést hozta, hogy i. e. 10 000-7 500 között sűrű növénytakaró borította Észak-Európát, ami megcáfolta László Gyula azon nézetét, miszerint az Urál lakhatatlan volt.

A vita László Gyula válaszával folyt tovább 1965-ben (LÁSZLÓ 1965). A könyvében lefektetett érveket megismételte, az uráli nyelvek ősisége, több ezer éves volta mellett kiállt. P. N. Tretjakov 1961-es dolgozatát felhasználta, hogy nézetei megerősítést nyerjenek (LÁSZLÓ 1965, 69), mint az, hogy az erdős területeket benépesedése csak a mezolitikumban kezdődött el (LÁSZLÓ 1965, 70).

A régészeti adatokat figyelembe véve, továbbra is úgy vélte, Hajdú Péter olyan helyen keresi az őshazát, ahol nem élhetett ember. Írta ezt annak ellenére, hogy Zólyomi Bálint felhívta figyelmét könyvében elkövetett tévedésekre (ZÓLYOMI 1963). László Gyula ugyanis az Obrucsev-féle eljegesedési térképeket felcserélte, a Würm helyett a Riss időszak állapotait mutatta be. A tévedésből származó hibás következtetés ellenére nem állt el korábbi kijelentésétől, noha Zólyomi kifejtette, hogy az Urál vidékének beerdősülése nem kezdődött olyan későn, mint ahogy László vélte. Zólyomi érvelésének fontos pontja, hogy tisztázta: a hagyományosan feltételezett Volga-Káma-Urál menti és szvidéri őshaza is alátámasztható növényföldrajzi érvekkel.

Ugyancsak a Nyelvtudományi Közlemények 1963-as számában jelent meg Lakó György könyvismertetője (LAKÓ 1963). Kompromisszumos megoldásra hajlott, igyekezett N. Sebestyén Irén nyelvészeti paleontológián alapuló őshaza elméletével szintézist alkotni, annak ellenére is, hogy „LÁSZLÓ egyebek közt az uráli finnugor nyelvek őstörténetének olyan szakaszaival is foglalkozik, amelyek természetszerűleg-általában nem voltak a nyelvészeti kutatások tárgyai.” Érvelése szerint László és N. Sebestyén Irén ugyanazt fogalmazta meg, csak más időmélységben, hiszen előbbi az uráli egység kialakulásának helyét és idejét vizsgálja. Lakó azzal nem értett egyet, hogy László szerint az uráli alapnyelv a Baltikum és Oka közti területen vált szét. Arra a véleményre jutott, hogy nem szabad elvetni se egyik, se a másik feltételezést. A vita forrását abban látta, hogy László Gyula nem tisztázta le az őshaza szó jelentését könyvében, és más „nyelvészeti terminus technikusok” értelmezése is elmaradt (LAKÓ 1963).

Az *Őstörténetünk* című értekezésről született opponensi vélemény részlete is megjelent, Harmatta Jánostól, 1967-ben (HARMATTA 1967). Nem ez volt az első régibb kőkorhoz kapcsolódó téma, amit opponált, mivel Vértess László doktori értekezését is véleményezte, s ott felső-paleolit kulturális jelenségeket vizsgált meg, nyelvtörténeti kontextusban indoeurópai nyelvek alapján.

A kibontakozó vitához a nyelvészeti paleontológia használatának kérdésével szólt hozzá. Állásfoglalása szerint statisztikai alapon nem lehet egy-egy szóképzleti elem korát meghatározni. Másrészt egyáltalán nem biztos, hogy egyes szóképzleti elemek az alapnyelv

elterjedési területén használatosak lettek volna. Ebből következik, hogy az uráli fanevek és az abból származó pollenanalízist felhasználó kutatások, tehát Hajdú Péter és László Gyula őshaza elméletei hibásak lehetnek. Az is előfordulhat, hogy egyes fanevekről kiderül, hogy indoeurópai átvételek. Így bizonyosodik be az a nyelvészeti paleontológiában, hogy a halnevek, madárnevek mellett a fanevek sem megbízhatóak. Harmatta szerint e kérdés árnyalt megközelítéséhez szükség lenne az uráli alapnyelv hangtörténetét megismerni.

A felvetett Kunda-Sigir kultúrák kérdésében ellentmondást vélt felfedezni, ugyanis László Brjuszov elméletét – miszerint a Sigir-kultúrából származna a Kunda – megfordította, s így a Lászlónál őslappokat jelentő Kunda-kultúra eredete megoldás nélkül maradt. Harmatta szerint a szvidériek valójában a lappok ősei, tehát sem a Kunda-, sem a Tardenois kultúrával nem azonosíthatóak (HARMATTA 1967).

Az utóbbi embertani leletet Thoma Andor közölte, aki az 1936-ban a lengyelországi Janislawice helységben Konrad Jazdzewski által feltárt Tardenoisien emberi csontvázat mutatta be a finnugor őstörténeti jelentősége miatt (THOMA 1965). Thoma egybevonta a lappok kérdését az uráliakéval, noha szerinte előbbiek valószínűleg nyelvcserevel jutottak finnugor nyelvükhöz, azelőtt a paleolitikumban és mezolitikumban valamilyen őseurópai, jégkorszaki nyelvet beszélhettek. László Gyula feltevését antropológia részéről megalapozottnak vélte, állítását arra alapozta, hogy lappokat a Tardenoisienel azonosították. A janislawicei lapp pedig kevert Szvidérien - Tardenoisien területről került elő. Thoma szerint a korábban jégkori nyelvet beszélő lappok nyelvcsereje azzal a néppel mehetett végbe, amelyik az anyagi kultúrájában is nyomot hagyott. Ez lett volna a Szvidérien uráli alapnyelvet beszélő közössége, a László által felvázolt képben.

Harmatta a lapp kérdés lehetséges megoldása után opponensi véleményében a szovjet-orosz régészeti kutatások eredményei alapján a helyi neolitikumot az azt megelőző mezolitikumból vezette le, s ebből következően a Volga-Oka közén vélte felfedezni az ősfinnugorokat (HARMATTA 1967, 216).

Korának régészei közül László könyvéről Gábori Miklós és Erdélyi István írt recenziót, illetve ismertetést. Gábori Miklós az elsők közt reagált az 1961-ben megjelent könyvre (GÁBORI 1963). Mivel Gábori a finnugor régészethez nem értett, leginkább paleolit szakterületének érveit alapján elképzelhetőnek tartotta, hogy amennyiben igaza van László Gyulának, akkor a finnugor ősrégészeti kutatásokat ki lehet terjeszteni a Kárpát-medence területére is, mivel véleménye szerint a Szvidéri-kultúra hatása a helyi kőiparokban is tapasztalható. László örömmel tapasztalta, hogy Gáborival közös azon véleménye, miszerint a történelem a késői paleolitikumban kezdődik (LÁSZLÓ 1966, 7).

Erdélyi István méltatta a szerző buktatókkal teli munkáját, régibb kőkorig való visszanyúlással, azzal, hogy nem látta élőben a leletanyagot, illetve a külföldi szakirodalmat is gyakran kivonatossan ismerte (ERDÉLYI 1962, 143-144), viszont hiányolta a könyv idegen nyelvű összefoglalását, a magyarországi ősrégészek lektorálását. A bíráló érdemben inkább a könyv avar őstörténetet érintő részéhez tudott hozzászólni (a bevezetés) a lomovatovoi-műveltség kapcsán, de egy régibb kőkori eszköztípus terminus technikusának helyesebb használatára is javaslatot tett (ERDÉLYI 1962, 146).

Az uráli egység, őshaza a nyelvtudományban

László Gyula a szvidéri őshaza hipotézisének felállításához komplex módszert alkalmazott. Az őstörténeti kutatásban a régészetnek szánta az elsőbbséget, de nem hanyagolta el a korabeli nyelvtudomány eredményeit sem. Az uráli egység felbomlásának nyelvészeti időrendjét elfogadta, viszont az uráli egységet nem végső állapotában, hanem kialakulási szakaszában tanulmányozta. Utóbbival a nyelvészeti módszertan élesen szembehelezkedett, ezért tartom fontosnak, hogy bemutassam dolgozatomban, milyen őshaza, és az uráli egység idejére vonatkozó koncepciók léteznek a nyelvtudományban.

Az első őshaza elméletek

Sajnovics János fedezte fel a lapp és magyar nyelv rokonságát, aki ezeket egy ősnép leszármazottainak tekintette, és ennek az ősnépnek a lakhelye lett volna az őshaza területe. Miután a finnugor nyelvek rokonsága bizonyossá vált, a XIX. században egyre több kutató érdeklődését keltette fel az őshaza kérdése. A tudósok a korabeli eredményeknek megfelelően a közös ural-altaji vagy indo-uráli őshazát keresték, s még Hunfalvy Pál is az ural-altaji nyelvcsaládot ismerte el nagyobb nyelvi és etnikális egységként (NAGY 2001, 16). Ez a szemlélet a későbbi uráli őshaza elméletekre is hatással volt.

A ma már tudománytörténetnek tekinthető ázsiai elméletet egymástól függetlenül először az észt F. J. Wiedemann, majd a finn M. A. Castrén dolgozta ki. Kiindulási alapjuk az ural-altaji nyelvek rokonsága volt, a tudomány kettejük őshaza elméletét nevezi Wiedemann-Castrén elméletnek. Wiedemann 1838-ban publikálta a finnugor-mongol-tatár-mandzsú nyelvek rokonságáról szóló koncepcióját, őshazájukat Közép-Ázsiában képzelte el. Előbbivel megegyezően az 1840-es években a finn M. A. Castrén Belső-Ázsiában tette fel az uráli őshazát. Az elmélet régészeti alapját J. R. Aspelin 1875-ben megjelent *Suomalais-ugrilaisen Muinnaistutkinon Alkuta* című doktori disszertációja képezte, ami az eurázsiai bronzkor művelődéseinek kiindulópontjául az Altaj- és Szaján- hegységeket tette meg. Disszertációja elsőként foglalkozott a finnek vándorlásával, gondolatainak alapját az a feltételezés szolgálta, hogy Kelet-Oroszországtól Nyugat-Szibériáig egységes bronzkori kultúra létezett (SALMINEN 2007, 39). M. A. Castrén belső-ázsiai őshaza elmélete meghaladottá vált idővel, mind régészeti, mind nyelvészeti szempontból. Nyelvészeti szempontból nem volt bizonyítható az uráli-altaji nyelvek közös eredete, (HAJDÚ 1962, 34) sőt manapság az altaji nyelvek három nagy csoportjának (török, mongol, mandzsú-tunguz) rokonsága sem bizonyos (KLIMA 2000, 15). Az orosz F. Th. Köppen már a nyelvészeti paleontológia módszerét használta és a méh szó őstörténeti vonatkozásaival foglalkozott. Köppen az indoeurópai-finnugor nyelvek közös

eredetét, az „árjo-finn” törzsek őshazáját kereste. 1890-es művében bizonyítani vélte a méhészkedéshez tartozó finnugor szavak indoeurópai eredetét. Ennél az oknál fogva árja-finn őshazát olyan helyen kezdte el keresni, ahol nagy hagyománya volt a méhészkedésnek. Ázsia nem felelt meg a kritériumnak, mert ott akkori ismeretei szerint nem volt még mézelő méh. Ezért Köppen megfigyelései alapján, a Volga-Káma vidékére tette az őshazát. Koncepciójának két nagy hátulütője volt. Egyrészt a nyelvészeti paleontológia nem vette figyelembe az évezredek alatt végbemenő növénytakaró változásokat, másrészt bebizonyosodott, hogy a mézelő méh élt Szibériában. V. N. Csernyecov nem tartotta fontosnak a méh szót, mivel azt a finnugor alapnyelvi állapotba indoeurópai hatásra megjelenő szónak vélte. Magyarországon az 1950-es években N. Sebestyén Irén és Hajdú Péter használta korszerűen a nyelvészeti paleontológiát, ami Hajdú Péter esetében a felhasználandó közös szavak szűkítésével (pl. a halnevek félrevezetőek, mert eredeti jelentésük kideríthetetlen, az állatnevek pedig a mágia miatt tabunak számítottak) és a pollenanalízis felhasználásával 1962-re új koncepciót alakított ki (HAJDÚ 1962).

Urái őshaza a nyelvtudományban Hajdú Péter alapján

Hajdú Péter 1962-ben állt elő második őshaza koncepciójával (HAJDÚ 1962, 32-44). Az 1950-es években már volt saját elképzelése, N. Sebestyén Irén nyelvészeti paleontológiai módszereit átvéve, azt szűkítve lényegében a Köppen-féle őshaza téziséhez tért vissza. A László Gyula által bevezetett új módszertan, a pollenanalízis felhasználása által dolgozta ki új őshaza és uráli egység elméletét, ami egészen az 1990-es évekig meghatározó volt (KLIMA 2000, 17).

Hajdú Péter az uráli társadalmat a gazdasági-társadalmi viszonyokat tükröző szavak alapján (*hal, háló, íj, nyíl, ideg, vadászik, főz, tűz, fazék* stb.) újkőkoriak tételezte fel. A növényföldrajzi adatokkal az urál-kámai neolitikus kultúra területére, Nyugat-Szibériára helyezte az uráli őshazát. Hét, az uráli korból származtatható fanevet használt fel: lucfenyő, cirbolya, jegenyefenyő, nyír, nyárfa, fűz, erdeifenyő. Ehhez a szamojéd nyelvekből hiányzó, ezért finnugor korúnak tekintett további három fanevet használt fel (HAJDÚ 1975, 33). Hajdú szerint a térségben komolyabb klímaváltozásra csak az i. e. III-II. évezredben került sor. Úgy vélte, az uráli egység és a napjaink közti időszakban a növénytakaró nem esett át jelentős változáson (HAJDÚ 1962, 40).

Az uráli egység korát az i. e. VI-IV. évezred közé, a mezolitikum és a neolitikum határánál állapította meg. Hajdú Péter az uráli őshazát más időméltségben ragadta meg, mint László

Gyula, hiszen szerinte az az uráli őshaza, ahol az egység megszakadt (HAJDÚ–DOMOKOS 1978, 52), míg utóbbi annak a formatív fázisát kívánta megragadni.

Az uráli egység a mai nyelvtudományban

Az uráli egység idejének kérdése ma is vitákat szül, de Hajdú Péter i. e. VI-IV. évezredre nyúló korhatározása ma sem változott meg, Rédei Károly és Veres Péter etnográfus is erre az időpontra tette az uráli egység korát (RÉDEI 1998, 20; VERES 2000, 26).

A mai nyelvészeti kutatás az uráli egység felbomlását i. e. 4000 körülre teszi, fennállását pedig i. e. 6000 és 4000 közé (BERECZKI 2003, 27; RÉDEI 1998, 23; A. JÁSZÓ 2007, 43). Napjainkban a nyelvfa, mint az uráli-finnugor nyelvek rokonságát reprezentáló modell megkérdőjelezése vált népszerűvé a nyelvészek között. A nyelvfa modell abból indul ki, hogy a nyelvcsaládoknak létezett egy ősi, alapnyelvi változata. Ebből leánynyelvek váltak ki, elvándorlás révén, vagy azzal, hogy idegen nyelvű etnikum vándorolt az őshaza területére, elvágva az addig együtt élő közösségeket egymástól. A Honti László által radikális újítóknak nevezett nyelvész csoport a nyelvfa modellt elvetve a kontaktuselmélettel próbálja magyarázni a nyelvek eredetét. Ők elvetik az alapnyelvet, alapnépességet és a tradicionalista uralisták által meghatározott őshazákat is koncepciójukból (KÜNNAP 2001, 145).

Honti László komolyan bírálta Ago Künnap, Kalevi Wiik és Pusztay János radikális munkásságát (HONTI 2001; HONTI 2010) annak ellenére, hogy Honti egyik tanulmányában (HONTI 2001) Korhonen elképzelését említi, miszerint „jó okkal feltehető tehát, hogy az olyan nagy nyelvcsaládok, mint amilyen az uráli, az altáji és az indogermán, az expanzív társadalmi és kulturális fejlődés során alakultak ki. Így az uráli, altáji, indogermán stb. nyelvcsalád már a felbomlás előtt nagyobb területeken és nagyobb népesség által beszélt nyelv volt, mint tipikusan a paleolitikumi nyelvshízek.” (HONTI 2001, 23). Honti kiáll az egységes uráli alapnyelv mellett, és úgy gondolja, hogy az uráli őshaza az Ural környékén lehetett alapvetően, majd fokozatosan bővült a Baltikumig (HONTI 2001, 27). Az uráli egység korát a VI-IV. évezredre teszi (HONTI 2004, 488).

A magyar tudományban 1995-ben Pusztay János állt elő újfajta nézetekkel a *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)* című munkájával (PUSZTAY 1995). Pusztay szerint az uráli alapnyelv nem úgy létezett, mint ahogy a történeti összehasonlító módszer alapján rekonstruálható. Az uráli alapnyelvet nem csak utótörténettel, hanem előtörténettel rendelkezőnek tartja (PUSZTAY 1990, 129). A paleolingvisztika módszertanának átértelmezi a fogalmát, és egy adott „földrajzi-nyelvi-kulturális” területet vizsgáló szisztémává alakítja (PUSZTAY 1990, 131). Pusztay

módszertanának másik újdonsága, hogy vizsgálódásába bevonja a paleoszibériai nyelveket, mivel véleménye szerint ezek a nyelvek az uráliakkal közösen az észak-eurázsiai nyelvi övezetben (ÉENyÖ) alakultak ki. Ezt a nyelvi övezetet alkotta volna négy tömbben a 1.) finn 2.) permi, mari 3.) ugor, szamojéd, mordvin 4.) paleoszibériai nyelvek. Az ÉENyÖ-ből Pusztay elképzelései szerint kiváltak a paleoszibériaiak, ezután hozták létre a tömbön belül maradtak az uráli alapnyelvet.

Annak ellenére, hogy Hajdú Péter is foglalkozott az uráli egység felbomlása előtti viszonyokkal (ezt preuráli időszaknak hívta), azon a véleményen volt, hogy „a folyamatok pontos leírása, helyszínek meghatározására nem képes” a paleolingvisztika (HAJDÚ-DOMOKOS 1978, 52). Hajdú Péter több helyen is összefoglalta munkássága alatt gondolatait a preuráli kapcsolatokról (HAJDÚ 1962; HAJDÚ 1975; HAJDÚ 1977; HAJDÚ-DOMOKOS 1978). Kiindulási alapja, hogy az általa egységesnek vélt uráli alapnyelvet beszélő népesség nem élt légüres térben (HAJDÚ 1962, 45), hanem kapcsolatai voltak az indoeurópai, altaji, paleoszibériai nyelvekkel. Hajdú Péter szerint az egyik lehetséges magyarázat abban rejlik, hogy ezek a nyelvek mind egy ősi alapnyelvből származnak. Ezt viszont elvetette, hiszen úgy vélte ez tudományosan nem alapoZHató meg, mivel a nyelvtani szerkezetek és szókészleti egyezések száma nem elégséges a rokonság bizonyításához (HAJDÚ 1962, 49). Alternatívaként a nyelvláncot, a „rokonságszerű” kapcsolatot ajánlotta a preuráli korra. A nyelvészet ezen ága „az egymással területi-kulturális kapcsolatban álló nyelvek közös vonásaival foglalkozik” (A. JÁSZÓ 2007, 61). Az ilyen módon egymással kapcsolatban lévő nyelvek mondattani, alaktani, hangtani vonásai tipológiailag közeledni kezdenek egymáshoz (BERECZKI 2003, 34). Hajdú szerint a nyelvsvözettségek, ún. Sprachbundok révén közeledtek egymáshoz a nyelvek, de ez a paleolitikum beláthatatlan történelmi mélységeibe veszik. A Sprachbundok esetében fennáll annak a lehetősége, hogy egy nyelv akár több ilyen csoportnak a tagja, lazábban, erősebben (HAJDÚ-DOMOKOS 1978, 121). Hajdú ezek alapján elképzelhetőnek tartotta a nyelvek nyelvsvözettség alapú ősi kapcsolatát a paleolitikumban, de a későbbi uráli alapnyelv létét nem tagadta meg, mivel szerinte az integrálódási folyamatok útján több tízezer év alatt jött létre (HAJDÚ-DOMOKOS 1978, 125).

A Hajdú-féle módszerrel szemben fogalmazta meg Hegedűs Irén azt, hogy „az emberi nyelv fejlődésének mechanizmusa a paleolitikum óta változatlan”, utalva arra, hogy a Sprachbund-szerű nyelvi kapcsolatokat demonstrálni nem lehet, így az sem valószínű, hogy areális kapcsolatok révén alapnyelv, nyelvrokonság alakulhatna ki (HEGEDŰS 2009, 179). Hegedűs

Irén a nosztratikus hipotézist alternatívaként tekinti az eurázsiai nyelvi őstörténet feltárásban (HEGEDŰS 1997; 2009, 185).

Az uráli egység, őshaza időméltségének tágulásával szemben napjainkban egyes kutatók kifejezetten hagyományos, vagy épp radikálisan fiatalabb korokra teszik a kérdést. K. Petri az indoeurópai- finnugor szókölcsonzések alapján jutott arra a következtetésre, hogy az uráli alapnyelv i. e. 4000 körüli keltezése túl korai (KALLIO 2006, 25). Bizonyítéknak véli, hogy a finnugorba indoiráni szókölcsonzések kerültek, utóbbi nyelvet pedig az i. e. III. évezred második felének végén beszélték volna. Másik érve, hogy a finnben és számiban az északi germán szókölcsonzések arra mutatnak, hogy azok még nem különültek el egymástól, amikor érintkezésbe kerültek az i. e. I. évezred végén kialakuló északi germán nyelvekkel. Időben az uráli alapnyelvet i. e. 1900 körül helyezi, és a szejma-turbinói régészeti kultúrával kapcsolja össze (KALLIO 2006, 25). Jaako Häkkinen is korábbi korra teszi az uráli alapnyelvet, nagyjából i. e. 3000 körül (HÄKKINEN 2012, 99), és a Szaján- hegység vidékére a Léna és Jenyiszej folyók közé.

Ennél hagyományosabb képet ad Juha Janhunen az uráli őshazáról. Véleménye szerint a nyelvcsaládok a neolitizáció hatására kezdtek el rohamosan fejlődni, az élelmiszertermelés kibontakozásával és állattenyésztéssel (JANHUNEN 2009, 59).

Janhunen szerint a protourálinak akár lehetett valamilyen rokona, ezt ő para-urálinak nevezi. Utóbbinak több okból tarthatnánk a jukagírt, de annak közeli vizsgálati meggyőződése szerint a kapcsolat közelebbi megvizsgálása az uráli-jukagír ellen szól, mivel az inkább a többi északkelet-ázsiai nyelvvel mutat rokonságot (JANHUNEN 2009, 61). Az uráli nyelv altaji nyelvekkel való kapcsolatát megvizsgálva arra jutott, hogy az uráli és altaji nyelvek között areális-tipológiai kapcsolatok vannak. A mai elterjedésük szerint az uráli nyelvek két fő ágának; a szamojédoknak és finnugoroknak elterjedési határa az Ob és Jenyiszej folyók közt van. Ő ennél a határnál tételezi fel az uráli őshazát. Álláspontja szerint az uráli egység kora a mezolitikumban volt, mert a szókészlete neolitikum előtti életmódra utaló szavakat is tartalmaz (íj, nyíl, hal, háló, vadász) (JANHUNEN 2009, 66).

Az uráli őshaza László Gyula elméletét követően a régészeti kutatásokban

Őshaza Nyugat- Szibériában

A ma is meghatározó nyugat-szibériai uráli őshaza elméletének, mint olvashattuk, elsősorban nyelvtudományi alapjai voltak. Hajdú Péter úgy vélte, elméletéhez legközelebb A. H. Halikov fejtegetései állnak (HAJDÚ 1977a, 78). Halikov a finnugorság őshazáját az i. e. III. évezredben a Volga- Káma vidékén az Urál mentén és annak túlsó oldalán vélte felfedezni. Az uráli őshazát viszont az Oka folyó torkolatától a Jenyiszejig tolta ki, mivel úgy gondolta, hogy e korai újkőkori műveltség fazekassága a későbbi korokhoz nagyban kapcsolódik (HALIKOV 1975, 183). Az uráli egység felbomlását annak tudta be, hogy délről az Aral-tó környékéről érkező új népesség kettészelte azt, így a korábbi tömb finnugorokra és szamojédokra vált volna szét. Az uráliakról úgy vélte, hogy a középső- és késő mezolitikumban egy paleoszibériai szubsztrátumon jöttek létre, és már ekkor kapcsolatba kerülhettek az indoeurópaiakkal. Utóbbit O. N. Bader kutatásaira alapozta, aki szerint a geometrikus mikrolitok megjelenése az Urálban az indoeurópai hatásokkal köthető össze (HALIKOV 1975, 189).

Halikov és Hajdú elméleteinek korrelációja ellentmondásosnak tűnhet, valójában az is. Erre a figyelmet Fodor István hívta fel, aki szerint Hajdú álláspontjához V. N. Csernyecov 1964-ben megjelent dolgozata áll közelebb (FODOR 2009, 16). A szovjet tudomány eredményeire támaszkodva Fodor István Hajdúnál délebbre helyezte az őshazát, az Urál- Káma vidékére. 2009-es könyvében az újabb erdőtörténeti kutatásokra hivatkozva jóval szélesebb területre helyezi az uráli-finnugor őshazát (FODOR 2009).

Fodor többször hangoztatta a mezolitikum szerepét az uráli őstörténetben (FODOR 1973, 6; FODOR 1975, 49; FODOR 1975a, 49). Sz. P. Tolszov és V. N. Csernyecov vetette fel, hogy az urál-kámai neolitikum i. e. 6000-5000 körüli időre vezethető vissza, ennek előzménye az Aral-tó vidékéről, a kelteminári kultúrától származik (CSERNYECOV 1970, 262). Utóbbi szerint az a késő mezolitikumban (i. e. VI-V. évezred) vándorolt fel az Urálba (FODOR 1973, 32). Fodor nem csatlakozott teljesen Csernyecovhoz azzal, hogy az uráliakat a kelteminári kultúrával kötötte volna össze. Az urál-kámai neolitikus kultúra származását tekintve két nézetet ismertetett. Az első a délről jövő hatásokat emeli ki, míg a másik szerint ennek a helyi mezolitikum a közvetlen előzménye (FODOR 1973, 6). Annyi viszont bizonyos, hogy G. N. Matjusin 1976-os *Mezolit Juzsnogo Urala* című munkájának (MATJUSIN 1976) ismertetésében valószínűsítette az uráliak déli származását. Matjusin véleményével szemben a

Nyugat-Szibériába délről érkező Jangelka-kultúrában valószínűsítette az uráliakat (FODOR 1978).

László Gyula 1961-es elméletével többször is foglalkozott és annak ellenére, hogy többször írt a középső-kőkori kultúrák és az uráliak kapcsolatával, azt elvetette. 1973-as máig alapvető finnugor régészettel, őstörténettel kapcsolatos dolgozatában így fogalmazott: „jelenleg a finnugorság történetét időben visszafelé körülbelül az újkőkor kezdetéig követhetjük /az i. e. IV. évezredig/. A korábbi régészeti emlékek közül bizonyossággal még nem tudjuk kihámozni távoli őseink tárgyi hagyatékát” (FODOR 1973, 5). Ugyanitt arra hívta fel a figyelmet, hogy László hipotézise régészetileg nem tartható azzal indokolva, hogy az urál-kámai neolitikus kultúrával hozhatóak kapcsolatba az uráliak, míg a Szvidérien a volga-okai műveltséggel, ami „semmiképp sem lehetett finnugor” (FODOR 1973, 6), és csak a voloszovóiakkal keveredve vettek részt a nyugati finnség kialakulásában. Álláspontja szerint erre az időpontra már nem ideiglenes vadásztanyák, hanem folyamatos emberi megtelepülés igazolható az Urálban (FODOR 2001, 249). A paleolitikum nyelvi viszonyairól a véleménye, hogy nem alakulhattak ki a nagy távolságokat bejáró vadászközösségek közt nyelvi, etnikai kapcsolatok. Erre legfeljebb a mezolitikumban kerülhetett sor (FODOR 2000, 19).

Újfajta megközelítés hazánkban az 1990-es évektől

Az 1990-es évektől aktívan bekapcsolódott a finnugor őstörténeti kutatásba Makkay János régész is, akinek szakterülete a Kárpát-medence neolitikus kultúrái és azok kapcsolata az indoeurópai nyelvű népekkel. A szakemberek egy része elfogadja, mint releváns finnugor őstörténeti kutató, míg mások úgy gondolják, elméleteinek hibás pontjai az orosz nyelv nem ismeréséből fakadnak, és rossz következtetésekre jut. Szorosan nem kapcsolódik László Gyula elméletéhez, de megemlítenédnek tartom, mivel ötleteiben nagy szerepet játszik az időméltség és nagy őshaza.

Az indoeurópai őstörténet kutatásában nagy időméltséggel számol, úgy véli az alapnyelv már a felső-paleolitikumban dialektusokra bomlott (MAKKAY 1982, 79). Ugyanezt feltételezi az uráliak esetében is, többek közt a Hajdú Péter által leírt neolit korú uráli őshazához kötött szókészlet alapján, ugyanis az paleolitikus, mezolitikus időkre is utalhat: *hal, háló, íj, nyíl, ideg, lő, öl, fon, tű* stb. (MAKKAY 2001, 32). A vadászó-halászó életmód, sőt a szövés is visszatekint az ősköorra (MAKKAY 2004, 94). Gábori Miklós 1976-os akadémiai doktori disszertációja alapján állította fel – az uráliakra is vonatkozó – őstörténeti koncepcióját. Az alsó-paleolitikumban kezdődő eszmefuttatása az általa *Homo Sapiens Fossilis*-nak nevezett modern ember koráig jut el (MAKKAY 2001, 337). Makkay szerint a középső őskökorban a

demográfiai robbanásnak köszönhetően a benépesedés a terület és a Micoquien eszközipar elterjedt egészen a Dél-Urálig (MAKKAY 1997, 102). Ebből a kőiparból fejlődött ki álláspontja szerint a Gravettien, ami követte a jég visszahúzódását, és egy, a Rajnától az Urálig érő tömböt alkotott, ami találkozott a nyugati kultúrákkal, és a találkozásból jött létre pl. a Hamburgi-, Lyngby-, Maglemose-, Ertebölle-műveltség. A modellben a Gravettitől északra lévő sávban a periglaciális területeken (periglaciális tundrai oikuméné) élt egy saját kulturális sajátosságokkal rendelkező népesség, amely valószínűleg már legalább a középső őskőkortól, vagy a felső-paleolitikum elejétől követte a jég ritmikus fluktuációját. Makkay véleménye szerint ez a népesség többféleképpen magyarázható (MAKKAY 1998, 481-482; 2002, 93.), annak ellenére is, hogy e műveltségeket nehéz egymástól elválasztani, mert a nagyon hasonló vadász-halász eszközkészlet megjelenik északon és délen is:

1. A Gravettientől északra lévő sávban a Gravettivel azonos népesség élt, azzal a különbséggel, hogy ez a csoport adaptálódott a periglaciális környezeti viszonyokhoz.
2. A középső paleolitikumban megjelent népességet a felső-paleolitikum új kultúrái (Aurignacien) északra tolta, az említett periglaciális területek felé. A szerző hozzáteszi, hogy a két lehetőség együttesen is előfordulhatott (tehát egy nem protouráli, nem indoeurópai népesség északra nyomulása).

A második pont népességének középső paleolit voltát azért tartja fontosnak, mert ezzel megkerülhető az a probléma, miszerint ha a felső-paleolitikumban vándoroltak volna északra az uráli népek, akkor át kellett volna haladniuk az indoeurópai népek sávján (MAKKAY 2001,339).

Új kutatások külföldön

Egyes kutatók László Gyulához hasonló ötlettel álltak elő, s a Szvidérien műveltségben véltek felfedezni az uráliak legkorábbi emlékeit.

P. M. Dolukhanov régóta foglalkozik kőkori etnikai kérdésekkel. 1994-es könyvében két régiót különített el Európában a felső-paleolitikumban. Egy északi, periglaciális övezetet, ahol a preuráliak és egy déli mediterránt, ahol baszk-kaukázusi nyelvet beszélő közösségek élhettek (DOLUKHANOV 1994, 389). A periglaciális területek mentén már a felső-paleolitikum végén, uráli nyelven beszélő közösségekkel számolt (DOLUKHANOV 1986).

Az északi területek benépesedésének kezdete szerinte 13-12 000 évvel ezelőtre nyúl vissza a Hamburgien megjelenésével. A második hullám az Alleröd interstadiális idején a Federmesser technokomplexum volt, ezt a Lyngby-, Ahrensburg-, Hintersee-, Chwalibogowice- és Szvidéri-kultúra követte az Alleröd végén és a Dryas elején. A közösségek északra vándorlásában

ökológiai tényezők hatását vélte felfedezni, mivel a késő-paleolit közösségek által vadászott mamut, gypjas orrszarvú, stb. kihaltak, s a tundrára, erdős tundrára költöző vadászok áttértek a rénszarvas vadászatára.

Dolukhanov viszont nem csak a felső-paleolitikum végén, hanem korábbi évezredekben is kimutathatónak tart valamilyen kommunikációs egységet, annak ellenére, hogy számottevő kulturális eltérések észlelhetők e széles periglaciális sáv közösségei között. Közös tipológia elemek vannak viszont az eszközkészletben (bifaciális eszközök, pl. levélhegyek; vállas hegyek, geometrikus mikrolitok, női idolk). A hasonlóságok alapján elképzelhetőnek tarja, hogy a periglaciális zóna lakói az uráli alapnyelven beszélő népesség közvetlen elődei (DOLUKHANOV 1989, 84), akik a tőlük délre baszk-kaukázusi nyelvet beszélő közösségekkel is kapcsolatban állhattak (DOLUKHANOV 1989, 84). László Gyula „szvidéri elméletét” lehetségesnek tartja, mivel a Szvidérien alatt egy olyan technokomplexumot ért, ami a jég visszahúzódása után a javuló klíma miatt költözött északra (DOLUKHANOV 1989, 84).

2006-es publikációjában C. Carpelan finn régész az uráli őshaza kérdésével is foglalkozik. Az őstörténet tárgyalását a Weichsel-Valdaj glaciálistól kezdte, amikor a lakosság egy helyi származású és egy Közép- és Nyugat-Európából származó komponensből állt Kelet-Európában. Az Urál-Káma vidékét déli eredetű populáció lakta. Carpelan az észak-német és közép-lengyelországi területekről érkező Ahrensbugien, Szvidérien kultúrákat nyomon követve bemutatja, hogy a pleisztocén-holocén határral hozzátéve egybeeső paleolitikum-mezolitikum váltásnál is fennmaradnak. Kelet-Európát régészetileg három hosszanti zónára osztotta, amiből a középsőt tekintette át. A középső zóna korai mezolitikumát három kultúra alkotta: a Resetta, a Ienevo és a Butovo. A dolgozatot szempontjából utóbbi a legérdekesebb, mivel az a posztuszvidéri kultúrkomplexumhoz tartozik. Utóbbival kapcsolatban véli úgy a szerző, hogy annak sikeres terjedése Kelet-Európában együtt járhatott egy lingua franca elterjedésével is (CARPELAN 2006, 84). E lingua franca tartalmazhatott olyan elemeket, amelyeken később a Volga-Oka régióban kialakult az uráli alapnyelv (CARPELAN 2006, 84). A nyugati zónában (Kunda-kultúra) az erős Ahrensburgien és Duvensee, Maglemose hagyományok miatt egy paleoeurópai népességet sejt (CARPELAN 2006, 84).

Az uráli alapnyelv létrejöttét a nyelvtudományban megszokott időponthoz köti. Ez az i. e. 5000 körüli szakasz, amikor is a Ljalovo-kultúra kialakul. Az uráli egység végét számára i. e. 3900 jelenti, amikor a Ljalovo-kultúra kerámiaművességén alapuló fésűs-gödröcskés kerámia nyugati és keleti irányú expanziója a kezdetét veszi. Carpelan szerint ekkor egy olyan kommunikációs rendszer jött létre, ami különféle nyersanyagok és borostyánkő nagy

távolságra való eljutását biztosította, az uráli nyelv elterjedése pedig felváltotta a paleoeurópai nyelveket (CARPELAN 2006, 85).

L. Zaliznyak az uráli őstörténetben szintén kiemelt szerepet szán a Szvidériennek. A nyugat-keleti benépesedés következtében nézete szerint két nagy közösség jött létre Kelet-Európában: a Posztlyngby és a Poszt-Szvidérien. Antropológiai, régészeti és paleolingvisztikai érvek alapján Zaliznyak úgy véli, hogy az északra vándorló rénszarvasvadászok közt a lappok és a finnugorok őseit sejthetjük (ZALIZNYAK 2006, 95). Az Ahrensburgi-kultúrában a lappok őseit vélte felfedezni, akik az alacsony tengerszintnek köszönhetően átkeltek Skandináviába, és létrehozták a Komsa-, és Fosna-kultúrákat (ZALIZNYAK 2006, 96). Már a késői őskőkorban számol északkeleti mozgással a Lyngby-, és Szvidéri-kultúrák esetén (ZALIZNYAK 2006, 104). Utóbbi később folytatta keleti irányban a mezolitikus Poszt-Szvidérien felé folytatódott. Zaliznyak véleménye, hogy a nyelvészek által a germán és a kelta nyelvekben kimutatott protofinn nyelvi szubsztrátum az uráliak elődei és Európa paleolit népessége közötti egykori kapcsolatokra utal. Ezt úgy magyarázza, hogy a részben uráli Lyngbyen, Ahrensburgien, Szvidérien, Krasnosillyen műveltségek mind a nyugat- és közép-európai Magdalénien alapjain jöttek létre (ZALIZNYAK 2006, 106). A Szvidérien északkeletre vándorlása és szétterjedése a Nyeman folyó és Pripjaty között véleménye szerint az uráli nyelvi egység felbomlásával járt együtt i.e. 8000 és 5000 között (ZALIZNYAK 2006, 106). Elismeri viszont, hogy még ma is elsősorban a nyugat- szibériai vagy Volga-okai őshaza elmélete tartja magát, mivel nehéz bizonyítani, hogy a Szvidérien az uráli alapnyelvet beszélő népesség lett volna. Ettől függetlenül reméli, hogy az összefoglalója ösztönzést nyújt az őstörténet és az európai paleolitikum összefüggéseinek vizsgálatára (ZALIZNYAK 2006, 106).

László Gyula elméletének jelentősége napjainkban

A „szvidéri elmélet” jelentősége kettős. Egyrészt az uráli őshazát időben tágítja ki, s azt formatív szakaszától egészen a felbomlásáig követi, másrészt annak a hagyományos térbeli kereteit is szélesíti. Emiatt teljesen máshogy kell kezelni a kérdést, hiszen míg a hagyományos őshaza koncepciók i. e. 6000 és 4000 közötti időszak történéseit követik nyomon, addig László Gyula modellje az epipaleolitikumban határozza meg az uráli ősnép kialakulásának kezdetét. Emiatt sokkal képlékenyebb, dinamikusabb is az elmélet, révén hogy a Szvidérien kialakulásának területe egybeesett a nyelvtudomány „kis őshaza” koncepciójával, a Szvidérien terjedése az alapnyelv divergenciájával, ellentétben a „hagyományos” statikusabb nézetekkel.

Az uráli őshaza kérdése, mint régibb kőkori probléma megjelent már Veres Péternél is, aki szerint a Kapova barlang rajzait az ősuráliak készíthették (VERES 2000, 26; OKLADNYIKOV – MARTINOV 1983, 118). Fodor István is 2009-es könyvében a korábbiaknál részletesebben tárgyalta a mezolitikum kérdését, beemelve többek közt a sigiri faszobrocskát az őstörténet-kutatásba. Utóbbival kapcsolatban egy friss tanulmány is elképzelhetőnek tartja, hogy e lelet a középső-kőkori uráliak hagyatéka lehet, hiszen párhuzamai az obi-ugor mitológiában felismerhetőek (CHAIRKINA 2014, 88).

Amennyiben – ahogy többen valószínűsítik – a mezolitikumban létezhetett az uráli őshaza, abban az esetben úgy gondolom, el kell végezni az alapszókészleti elemek régészeti szempontú vizsgálatát. Erre nem én hívom fel a figyelmet először, hiszen már Makkay János is felvetette, előtte pedig Harmatta János vizsgálta meg őskőkori – a modern régészet által tipologizált – eszköztípusok elnevezéseit, hogy ezek alapján őstörténeti következtetéseket tudjon levonni az indoeurópai származással kapcsolatban (HARMATTA 1966,248).

A fentebbi módszer azt jelentené, hogy a Hajdú Péter által uráli és finnugor alapnyelvre feltételezett alapszókincset a régészeti kornak megfelelő és ismert eszközkészlet stb. alapján periodizálnánk. Magam a szókészletből csupán két példát ragadtam ki, nevezetesen a régészetben „alapvető” fazék szóhoz és a fonáshoz, szövéshez kapcsolódó fogalomkört, de úgy gondolom ez is bizonyító erejű.

Az uráli kor szókészlete alapján Hajdú Péter azt a neolitikumra helyezte, annak ellenére, hogy azok régibb kőkori fogalmakat takarnak. Kivétel a szókincs érdekes eleme a fazék szó, amelyet **pata* alakban rekonstruálnak a nyelvészek a finnugor alapnyelvre, s a Benkő Loránd (BENKŐ 1967, 854), Lakó György – Rédei Károly (LAKÓ – RÉDEI 1978, 184), Zaicz Gábor (ZAICZ 2013, 201) – féle etimológiai szótárakban egyértelműen finnugor korinak

tartják a szót. Uráli korát elvetik, mivel Lakó, valamint Rédei szerint a szelkup *peda* szó az első szótagbeli magánhangzó palatális volta miatt nem vonható ide. Egyedül a felújított Benkő-féle szótár (BENKŐ 1992) tartja elképzelhetően a **pata* szó uráli korban való átvételét indoeurópai nyelvből. A régészet szempontjából a fazék szó nem feltétlenül újkőkori, hiszen Észak-Euráziában Japántól Szibériáig rendkívül korai megjelenésűek az első kerámiák (DOLUKHANOV – SHUKOROV 2004, 13; DOLUKHANOV ET AL. 2005, 1457; KUZMIN – VETROV 2007).

Az uráli alapnyelvre rekonstruált fon szó a **puna-*. A régibb kőkor tudománya előtt teljesen egyértelmű napjainkban az, hogy a fonás és szövés a felső- paleolitikum idején is általános volt az ősember mindennapjaiban (SOFFER – ADOVASIO – HYLAND 2000), de már jóval korábban is tudvalevő volt ez, mivel A. P. Okladnyikov már 1936-ban publikál orosz nyelven olyan őskőkori szobrot, amin valószínűleg varrott ruhát ábrázolt a készítője. További súlyos bizonyítékok a lelőhelyen előkerült csonttűk (OKLADNYIKOV 1951, 15).

László Gyula modelljének aktualitását mi sem bizonyítja jobban a Szvidérien és Poszt-Szvidérien kutatásának mai állása, hiszen a fentebbiekből is kiderült, hogy komoly szakemberek vélekednek az 1961-es elméletnek megfelelően. Teljesen egyértelmű, hogy Kelet- és Észak-Európa posztglaciális benépesedésének folyamatában kulcsszerepe volt a Szvidériennek, s ezt László Gyula tökéletesen felismerte, tudatában volt annak, hogy az északkelet-európai mezolitikum kialakulásában a Szvidérien elemeknek óriási a szerepe. Nem véletlen, hogy C. Carpelan (CARPELAN 1999, 155), Stefan és Karol Kozłowski mellett (KOZŁOWSKI – KOZŁOWSKI 1979, 65) L. Zaliznyak is felismerte ezt a szerepet, ami miatt kísértetiesen hasonlít őstörténeti narratívája, többek közt a szamojéd kérdésben. Utóbbit László Gyula úgy magyarázta, hogy a többé-kevésbé egységes nyelvet beszélő (finnugor) Szvidérien tömb északra húzódása során inkorporálta a szerinte közös őssel rendelkező későbbi lapp-szamojéd réteget, ami korábban a Baltikumtól az Urálig élt. Véleménye szerint a lappok a nyugati finnugoroktól, míg a szamojédok az ugoroktól vehették át a nyelvüket, majd az i. e. V-IV. évezredben kerülhettek az Urálba, majd pedig keletebbre (LÁSZLÓ 1961, 194). A „szvidéri elmélet” további kérdéseit a korai kelet-európai edényművesség is segítheti, mivel az edényművességhez kapcsolódóan korai dátumokkal (5317±30) rendelkező Felső-Volgai - (DOLUKHANOV – SHUKOROV 2004, 9), Kunda- és Nyeman-kultúrák mind a Szvidérienből alakultak ki és Poszt-Szvidérien eszközkészlettel is rendelkeznek (KOZŁOWSKI – KOZŁOWSKI 1979, 63;64;66).

A Szvidérien leírása

László Gyula természetesen korának megfelelően írta le a Szvidéri-műveltséget, de Gábori Miklós 1964-es könyvéből átvett információi az 1960-as évek szintjét mutatták. László – Gábori alapján – az Észak-európai-síkság epipaleolit kultúráinak eredetét a „Keleti-Gravettien”-ben kereste. Mára viszont kiderült, hogy a műveltségek eredete a nyugat-európai Magdalénien-ből vezethető le. Hasonlóképpen meghaladtak már a Szvidériennel kapcsolatos alapvető nézetei is, hiszen amit ma Szvidériennek és Poszt-Szvidériennek nevezünk, azt egynek vélte. Nyilvánvalóan nem tudhatott az utóbbi sokkal szélesebb kulturális hatásáról és kiterjedéséről sem. Így többek között arról, hogy a kultúra északon egészen Norvégia és Finnország északi határáig kimutatható (RANKAMA – KANKAANPÄÄ 2011; 2012).

Az utolsó eljegesedési maximum (LGM) után az Észak-európai-síkságon három főbb technokomplexum formálódott. Először a Hamburgient és Creswellient magában foglaló Válas-hegyes technokomplexum (SPT), ami az Anglia és Litvánia közti területeket foglalta magába, a Bölling interstadiális idején (BURDUKIEWICZ 2011, 303). Ezt követően az Alleröd interstadiális alatt jelent meg az Ívelt hátú hegyek technokomplexuma (APT), majd a Dryas III. elején a Nyeles hegyes technokomplexum (TPT), amihez az Ahrensburgien mellett Szvidérien és a Desznenian tartozik, nyugatról keletre.

Közülük a Szvidéri-kultúra származását földrajzilag a felső-paleolitikum nyugat-európai Magdaléni-kultúrájához (ZALIZNYAK 2006,95), vagy délkelet-európához szokás kötni (BURDUKIEWICZ 2011,310; DOLUKHANOV 2014, 43).

E fejlett epipaleolit rénszarvas vadász kultúra élete, a fiatalabb Dryas III. közepe és a korai Preborealis időszak közé tehető. Kedvelt nyersanyaga a kitűnő minőségű krakkói jura és a csokoládé kova volt (STEFANSKI – WILCZYNSKI 2012,427). A kovaközeteket és a festéshez használt okkert több helyütt bányászták. A műveltség eredeti elterjedése a mai Lengyelország területén volt, az Odera folyótól keletre. Később a kultúra által belakott földrajzi tér elérte a 700.000 km²-t. Mintegy másfélezer lelőhelye síkságokon és homokdűnéken koncentrálódik, főleg az egykori periglaciális zónában (STEFANSKI – WILCZYNSKI 2012, 428). A műveltség vezéreszköze a nyeles hegy. Ennek két fő változatát különböztetjük meg: a csak dorsális oldalán megmunkált, egyoldalú és a ventrális oldalán is vékonyító retussal, tehát mindkét oldalán megmunkált típust. Az előbbire jellemző, hogy mellette főleg pengéből, az utóbbira pedig, hogy szilánkból készült egyéb eszköztípusok vannak. E két fő típust további változatokra osztják, mint a Swidery és a Pludy vagy Chwalibogowice-i.

Az eszközkészítéshez használt félgyártmányok általában a kétplatformú magkövekről leválasztott hosszú pengék voltak. A leggyakoribb eszköztípust a vésők és vakarók alkották, amelyek lehettek hosszúak vagy rövidek. Az eszközöket szilánkokon, pengéken és feldarabolt pengék töredékein dolgozták ki.

A Poszt-Szvidérien hegyek morfológiailag az eredeti Szvidérien hegyekhez hasonló, hiányzik viszont a hegyek nyelezett bázisának ventrális vékonyítása (DARMARK 2012, 270). Valószínűleg keleti, szibériai kulturális hatásnak tudható be e kőiparok debítázs technológiájának néhány specifikus sajátossága. Így az egy platformú magkövek használata, a nyomásos penge technológia, továbbá a nyomásos szilánkolással történő felületalakítás. Gyakran hosszabb vágóél kialakításához az eszköznyélt beréselték, és ezekbe pengebetéteket helyeztek.

Konklúzió

Dolgozatomban az uráli őstörténet és Eurázsia régibb kőkorának egy általam fontosnak ítélt problémáját vetettem fel László Gyula munkássága alapján. Hipotézise a nyilvánvaló hibái mellett két újdonságot tartalmazott: a pollenanalízis használata az őstörténet-kutatásban, és az uráli népek legkorábbi történelmének visszavezetése az őskőkor végéig, középső kőkorig.

Napjainkban viszont László Gyula minden tévedése ellenére a késő őskőkori és középső kőkori Szvidérien újra a nemzetközi régibb kőkor kutatás homlokterében van, sőt újabban recens probléma korrelálása az uráli őstörténettel. A régészeti és nyelvtudományi adatok egyeztetése nehéz, viszont úgy érzem, hogy nem mozgunk ezzel a tudományosság mezsgyéjén. Az uráli és finnugor őstörténet kutatásában mind a nyelvészek, mind a régészek igyekeztek összehangolni a társtudományok eredményeit, így ennek széles irodalma van. Véleményem szerint a módszer sikeres lehet, hiszen a régészet mégiscsak egykor élt emberek anyagi és szellemi kultúrájának tudománya, s ennek a kultúrának, szellemi örökségnek már az anatómiailag modern ember létezése óta egészen biztosan része a nyelvi örökség is. A finnugor népek kultúráját az orosz hódítás lelassította, s az élő vagy középkori, újkori régészeti anyagból retrospektív módszerrel sikeresen vonhatóak le őstörténeti következtetések (FODOR 2001a, 148). Kitűnő példa erre V.N. Csernyecov kutatása a Norvégiától az Altajig terjedő hasonló képi világú sziklarajzokkal kapcsolatban, amelyek a fentebb említett középső kőkori sigiri faszoborhoz hasonlóan az obi-ugor néprajzi adatokkal egybevetethetők (CSERNYECOV 1959). Az egykori szovjet kutatás a sziklarajzok terén a magyar kutatást is ösztönözte, hiszen Lükő Gábor szerint a magyarságnál is kimutatható jávorcsillag-mítosz az uráli sziklarajzokon is megjelenik (LÜKŐ 1962).

Véleményem szerint viszont a „szvidéri elmélet” és C. Carpelan, L. Zaliznyak narratívája is csak nyugati tényezőkkel számol, sőt L. Zaliznyak eldöntöttnek tartja a kérdést a nyugat felől érkező benépesedéssel (ZALIZNYAK 2006, 94). A megoldás valójában több komponensű lehet, és nem szabad elfelejteni, hogy az Urál – Káma vidék epipaleolitikumában és mezolitikumában szibériai elemek is vannak. Nyugat felől valóban érkeztek közösségek, de nem elhanyagolható a Szibéria felől érkező hatás, amit felismert O. N. Bader (BADER 1965) és J. K. Kozłowski is (KOZŁOWSKI – BANDI 1984, 364-365). Valójában már A. H. Halikov is úgy gondolta, hogy az uráliak ősei Szibériából érkeztek az epipaleolitikumban, utódjuk a Volga-Káma vidéki középső kőkori kultúra (HALIKOV 1975, 189). Utóbbiakat tovább igazolja, hogy a Butovo-kultúrában a szibériai eredetű „microblade” technológia (S. HARTZ ET AL. 2010, 165), illetve az, hogy az északkelet-európai mezolitik technokomplexum

alapvetően Szvidérien és szibériai elemek hatására formálódott (KOZLOWSKI – KOZLOWSKI 1979, 65). Mindezek fényében fel kell részben elevenítenünk azt a polémiát is, amit A. Ja. Brjuszov és R. Indreko kezdett el Kelet-Európa benépesedésével kapcsolatban. A felvázolt kérdések, mint Észak-Eurázsia benépesedésének, illetve a neolitizáció kérdéseinek megválaszolása az egyetemes őstörténet-tudomány javát is szolgálhatná, és a magyarországi régibb kőkor kutatóinak is érdekes kutatási lehetőséget nyújtana. A jövőbeli vizsgálatok révén, idővel kiteljesedhetnének László Gyula úttörő gondolatai.

Bibliográfia

A. JÁSZÓ 2007

A. Jászó A.: A magyar nyelv könyve. Budapest, 2007.

BADER 1965

Bader, O.N.: The Paleolithic of the Urals and the Peopling of the North. Arctic Anthropology Vol.3., No. 1 (1965) 77-90.

BARTHA 1984

Bartha A.: A magyar nép őstörténete. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984. 375- 469.

BENKŐ 1967

Benkő L.(főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Budapest, 1967–1984.

BENKŐ 1992

Benkő L. (főszerk.): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–VI (1-2.). Budapest, 1992–1994.

BERECZKI 2003

Bereczki G.: A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest, 2003.

BURDUKIEWICZ 2011

Burdukiewicz,J.M.: Late Glacial hunter-gatherer reactions to the Younger Dryas cooling event in the southern and eastern Baltic regions of Europe. Quaternary International 242 (2011) 302-312.

CARPELAN 1999

Carpelan,C.: On the Postglacial Colonisation of Eastern Fennoscandia. In: Mati Huurre (ed.): Dig it all. Papers dedicated to Ari Sirén. Helsinki, 1999. 151-173.

CARPELAN 2006

Carpelan, C.: On the Archaeological Aspects of Uralic, Finno- Ugric and Finnic Societies before AD 800. In: Juhani Nuorluoto (ed.): The Slavicization of the Russian North. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki, 2006. 78-92.

CSERNYECOV 1959

Csernyecov, V.N.: Nyugati-szibériai sziklarajzok. Ethnographia 70 (1959) 3-10.

CSERNYECOV 1970

Csernyecov, V. N.: On the Problem of Ancient Substratum in the Cultures of the Circumpolar Region. In: VII. Congres International des sciences Anthropologiques et Ethnologiques Volume X. Moszkva, 1970. 260-268.

CHAIRKINA 2014

Chairkina, N.M.: Anthropomorphic wooden figures from the Trans-Urals. *Archaeology Ethnology & Anthropology of Eurasia* 42/1 (2014) 81–89.

DARMAK 2012

Darmak, K.: Surface Pressure Flaking in Eurasia: Mapping the Innovation, Diffusion and Evolution of a Technological Element in the Production of Projectile Points. In: Pierre M. Desrosiers (ed.): *The Emergence of Pressure Blade Making*. New York, 2012.

DOLUKHANOV 1986

Dolukhanov, P. M. : Natural environment and the holocene settlement pattern in the north-western part of the USSR. *FennArch* 3 (1986) 3-16.

DOLUKHANOV 1989

Dolukhanov, P. M.: Prehistoric ethnicity in the North-East of Europe- Comments on the Paper by Milton G. Nunez. *FennArch* 6 (1989) 81-84.

DOLUKHANOV 1994

Dolukhanov, P.M.: *Environment and Ethnicity in the ancient Middle East*. Worldwide Archaeology Series 7. Aldershot, 1994.

DOLUKHANOV ET AL. 2005

Dolukhanov, P.M – Shukorov, A. – Gronenborn, D. – Sokoloff, D. – Timofeev, V. – Zaitseva G.: The chronology of Neolithic dispersal in Central and Eastern Europe. *Journal of Archaeological Science* 32 (2005) 1441-1458.

DOLUKHANOV – SHUKOROV 2004

Dolukhanov, P. M – Shukorov A.: Modelling the Neolithic Dispersal in Northern Eurasia. *Documenta Praehistorica* 31 (2004) 35-47.

DOLUKHANOV 2014

Dolukhanov, P.M.: *The Early Slavs: Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*. Routledge, 2014.

ERDÉLYI 1962

Erdélyi I.: László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. MTA II. Oszt. Közleményei 12 (1962) 143-147.

FODOR 1973

Fodor I.: *Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből*. Budapest, 1973.

FODOR 1975

Fodor I.: A finnugor régészet fő kérdései. In: Hajdú Péter (szerk.): *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Budapest 1975. 47-77.

FODOR 1975a

Fodor I.: Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest, 1975.

FODOR 1978

Fodor I.: G. N. Matjusin, Mezolit Juzsnogo Urala. Moszkva, 1976. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 275–276.

FODOR 2000

Fodor I.: Az uráli népek őshazája és őstörténete. In: Nanovfszky György (szerk.): *Nyelvrokonaink*. Budapest, 2000. 19-22.

FODOR 2001

Fodor I.: László Gyula, a régész. In: Balassa Iván–László Emőke (szerk.): László Gyula 1910-1998. Emlékkönyv. Budapest, 2001. 150-269.

FODOR 2001a

Fodor I.: Az uráli őstörténet és a régészet. *Folia Uralica Debreceniensia* 8 (2001) 143-162.

FODOR 2009

Fodor I.: *Őstörténet és honfoglalás*. Magyarország Története 1. köt. Budapest, 2009.

GÁBORI 1963

Gábori M.: Recensio, László Gyula: *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1963) 431-434.

GÁBORI 1964

Gábori M.: A késői paleolitikum Magyarországon. *Régészeti Tanulmányok* III. Budapest, 1964.

HAJDÚ 1962

Hajdú P.: *Finnugor népek és nyelvek*. Budapest, 1962.

HAJDÚ 1964

Hajdú P.: Észrevételek László Gyula „*Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön” c. könyvéhez. *Archaeológiai Értesítő* 91 (1964) 118-123.

HAJDÚ 1975

Hajdú P.: A rokonság nyelvi háttere. In: Hajdú Péter (szerk.): *Urali népek*. *Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Budapest, 1975. 11-43.

HAJDÚ 1977

Hajdú P.: Preuráli nyelvi kapcsolatok. In: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna- Tas András (szerk.): Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Budapest, 1977. 157-167.

HAJDÚ 1977a

Hajdú P.: Az uráli őstörténet- kutatás helyzete és néhány problémája. In :Domokos Péter (szerk.): Uralisztikai olvasókönyv. Budapest, 1977. 73-82.

HAJDÚ–DOMOKOS 1978

Hajdú P. – Domokos P.: Uráli nyelvrokonaink. Budapest, 1978.

HÄKKINEN 2012

Häkkinen, J.: Early contacts between Uralic and Yukaghir. *Mémoires de la Société Finno- Ougrienne* 264 (2012) 91-101.

HALIKOV 1975

Halikov, A.N.: A középső Volga- vidék és a finnugor őstörténet. In: Gulya János (szerk.): A vízimadarak népek. Budapest, 1975. 163-193.

HARMATTA 1966

Harmatta J.: Az indoeurópai őshaza problémája és az őskorkutatás. *Antik Tanulmányok* 13 (1966) 107-116.

HARMATTA 1967

Harmatta J.: Régészet, nyelvtudomány, őstörténet. *Archaeológiai Értesítő* 94 (1967) 215-216

HARTZ ET AL. 2010

Hartz, S. – Tereberges, T. –Zhilin M.: New AMS-dates for the Upper Volga Mesolithic and the origin of microblade technology in Europe. *Quartär* 57 (2010) 155-169.

HEGEDŰS 1997

Hegedűs, I.: Principles for paleolinguistic reconstruction. In: Roger Blench – Matthew Spriggs (ed.): *Archaeology and Language I. Theoretical and Methodological Orientations*. London, 1997. 65-73.

HEGEDŰS 2009

Hegedűs I.: Preuráli nyelvi kapcsolatok, avagy mi látható az őstörténet kódében? In: Fancsaly Éva (szerk.): *Tanár és Tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére 2002-2007*. Pécs, 2009. 175-187.

HONTI 2001

HONTI L.: Hol és milyen uráli/finnugor „ősnyelvet” beszéltek távoli eleink? (Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban). „Magyar Nyelvjárások” A

- Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. XXXIX (2001) 13-32.
- HONTI 2004
- Honti L.: Vékony Gábor: Magyar őstörténet – magyar honfoglalás. Magyar Nyelv 100 (2004) 486-488.
- HONTI 2010
- HONTI L.: Anyanyelvünk rokonságáról. In: Honti László (szerk.): A Nyelvrokonságról. Az török, sumér és egyéb áfium ellen való orvosság. Budapest, 2010. 165- 271.
- JANHUNEN 2009
- Janhunen, J.: Proto-uralic-what, where, and when? In: Jussi Ylikoski (szerk.): The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 258. Helsinki 2009, 57-78.
- JANHUNEN 2014
- Janhunen, J.: A legkeletibb uráliak. Finnugor Világ XIX/2 7-18.
- KALLIO 2006
- Kallio, P.: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. Virittäjä 1/2006.
- KLIMA 2000
- Klima L.: Az uráli őshaza kutatásának története. In: Nanovfszky György (szerk.): Nyelvrokonaink. Budapest, 2000. 15-18.
- KOZLOWSKI– BANDI 1984
- Kozłowski, J. – Bandi, H.G.: The Paleohistory of Circumpolar Arctic Colonization. Artic. Vol.37, No. 4 (1984) 359-372.
- KOZLOWSKI – KOZLOWSKI 1979
- Kozłowski, J.K. – Kozłowski, S.K.: Upper Paleolithic and Mesolithic in Europe. Taxonomy and Paleohistory. Krakow, 1979.
- KRISTIANSEN 2005
- Kristiansen, K.: What language did neolithic pots speak? Colin Renfrew's European farming- language- dispersal modell challenged. Antiquity 79 (2005) 679-691.
- KUZMIN – VETROV 2007
- Kuzmin, Y. V. – Vetrov, V. M.: The earliest Neolithic complex in Siberia: the Ust-Karenga 12 site and its significance for the Neolithisation process in Eurasia. Documenta Prehistorica 34 (2007) 9- 20.

KÜNNAP 2001

Künnap, A.: New views about the origin and historical contacts of Uralic languages.
Praehistoria 2 (2001) 145-161.

LAKÓ 1963

Lakó Gy.: László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Nyelvtudományi
Közlemények 65 (1963) 473-475.

LAKÓ – RÉDEI 1978

Lakó Gy. – Rédei K.: A magyar szókészlet finnugor elemei I-IV. Bp., 1967– 1981.

LÁSZLÓ 1961

László Gy.: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti
emlékei a szovjetföldön. Budapest, 1961.

LÁSZLÓ 1965

LÁSZLÓ Gy.: Az uráli őshaza kutatásáról. Megjegyzések Hajdú Péter észrevételeire.
Archaeológiai Értesítő 92 (1965) 68-71.

LÁSZLÓ 1966

László Gy.: Válasz Őstörténet könyvem vitáján Gábori Miklós, Kálmán Béla és
Harmatta János bírálatára. Régészeti Dolgozatok 8 (1966) 3–10.

LUHO 1975

Luho, V.: Finnország betelepülése és őstörténete a régészeti kutatások tükrében. In:
Hajdú Péter (szerk.): Uráli népek. Budapest, 1975. 109-127.

LÜKŐ 1962

Lükő G.: A jávorcsillag-mítosz ábrázolása az Urál vidéki sziklarajzokon. Ethnographia
73 (1962) 432-447.

MAKKAY 1982

Makkay J.: A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Budapest, 1982.

MAKKAY 1997

Makkay J.: Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról.
Budapest, 1997.

MAKKAY 1998

Makkay J.: Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Budapest, 1998.

MAKKAY 2001

Makkay J.: The Earliest Proto-Indo-European-Proto-Uralic Contacts: An Upper
Palaeolithic Model. In: Christian Carpelan, Asko Parpola, Petteri Koskikallio (ed.):
Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological

Considerations : Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8-10 January, 1999. Helsinki 2001, 321-343.

MAKKAY 2002

Makkay J.: Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról II. rész: a kőkör vége. Budapest, 2002.

MAKKAY 2004

Makkay J.: A magyar őstörténet és a nyugat-szibériai 'magyar őshaza' néhány kérdése. Nyíregyházi József Attila Múzeum Évkönyve XLVI (2004), 85-116.

MATJUSIN 1976

Matjusin, G.N.: Mezolit Juzsnogo Urala. Moszkva, 1976.

MOLNÁR 1948

Molnár E.: A finnugor ősnyelv kérdéséhez. Társadalmi Szemle 3 (1948) 340-343.

MOLNÁR 1953

Molnár E.: A magyar nép őstörténete. Budapest, 1953.

NAGY 2001

Nagy J.: Hunfalvy Pál finnugrisztikai munkássága. A Miskolci Egyetem közleményei. A sorozat Bányászat. 61 (2001) 15-19.

OKLADNYIKOV 1951

Okladnyikov, A.P.: Paleolitikus szobrocska Buretyből. In: Szovjet Régészeti Tanulmányok. Budapest, 1951.

OKLADNYIKOV – MARTINOV 1983

Okladnyikov, A.P – A.I. Martinov: Szibériai sziklarajzok. Budapest, 1983.

PUSZTAY 1990

Pusztay J.: Nyelvek bölcsőjénél. Budapest, 1990.

PUSZTAY 1995

Pusztay J.: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung: Beispiel: das Protouralische. – Veröffentlichungen der Societas Uralo- Altaic 43. Wiesbaden, 1995.

RANKAMA – KANKAANPÄÄ 2011

Rankama, T. – Kankaanpää, J.: First evidence of eastern Preboreal pioneers in arctic Finland and Norway. Quartär 58 (2011) 183-209.

RANKAMA – KANKAANPÄÄ 2012

Rankama, T. – Kankaanpää, J.: New «Post-Swiderian» Finds from Arctic Norway. In: Sz. V. Osibkina (ed.): Prehistoric Eurasia: on Aleksei N. Sorokin's 60th birthday. Moszkva, 2012.

RÉDEI 1998

Rédei K.: Östörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest, 1998.

REINIG 1937

Reinig, W.F.: Die Holarktis. Ein Beitrag zur diluvialen und alluvialen Geschichte der Zirkumpolaren Faunen- und Florengeschichte. Jena, 1937.

RENFREW 1987

Renfrew, C.: Archaeology and language. Puzzle of the Indo-European origins. Cambridge, 1987.

SALMINEN 2007

Salminen, T.: The Ural-Altaic Bronze Age as seen by J. R. Aspelin and A. M. Tallgren. FennArch 24 (2007) 39-51.

SOFFER – ADOVASIO – HYLAND 2000

Soffer, O. – Adovasio, J.M. – Hyland, D.C.: The „Venus” Figurines. Textiles, Basketry, Gender and status in the Upper Paleolithic. Current Anthropology Volume 41, Number 4 2000. 511-537.

STEFANSKI – WILCZYNSKI 2012

Stefanski, D. – Wilczynski, J.: Extralocal Raw Materials in the Swiderian Culture. Case Study of Kraków-Biezanów Sites. Anthropologie L/4 (2012) 427-442.

THOMA 1965

Thoma A.: A janislawicei őslapp. Archaeológiai Értesítő 92 (1965) 37-41.

VERES 2000

Veres P.: Az uráli és magyar őshaza meghatározása a legújabb adatok fényében. In: Nanovfszky György (szerk.): Nyelvrokonaink. Budapest, 2000. 23- 28.

ZAICZ 2013

Zaicz G.: Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Budapest, 2006.

ZALIZNYAK 2006

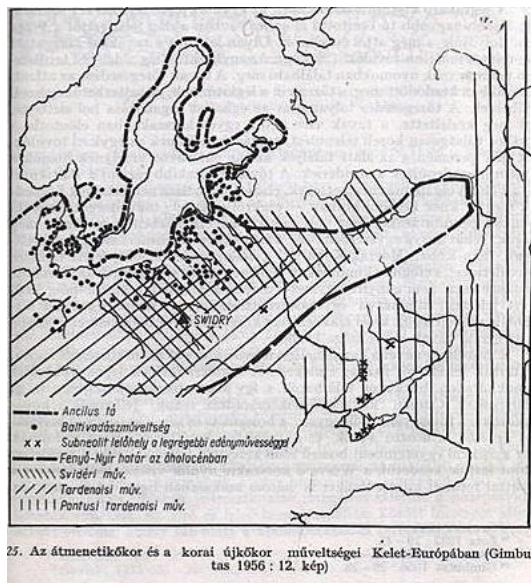
Zaliznyak, L.: The Archaeology of the Occupation of the East European Taiga Zone at the turn of the Paleolithic- Mesolithic. Archaeologia Baltica 7 (2006) 94-108.

ZÓLYOMI 1963

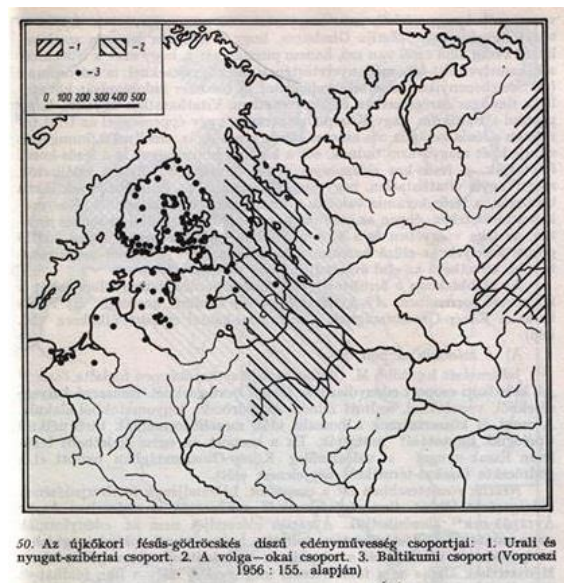
Zólyomi B.: László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Nyelvtudományi
Közlemények 65 (1963) 475-477.

Képjegyzék

1. kép: A szvidéri őshaza (LÁSZLÓ 1961, Fig. 25)
2. kép: Az újkőkori fésűs-gödröcskés kerámia kultúrájának területi csoportjai László Gyulánál (LÁSZLÓ 1961, Fig. 50)
3. kép: A TPT nyeles hegyeinek egymáshoz viszonyított nagysága (BURDUKIEWICZ 2011, Fig. 5)
4. kép: Poszt-Szvidérien nyílhegyek (ZALIZNYAK 2006, Fig. 7)
5. kép: Korai Holocén nyílhegyek–Poszt-Szvidérien elterjedése (DARMARK 2012, Fig.10.4)
6. kép: Szvidérien eszközkészlet a névadó lelőhelyről (BURDUKIEWICZ 2012 Fig.7;Fig.8)
7. kép: Desznenian és Szvidérien hegy (BURDUKIEWICZ 2012, Fig.9)
8. kép: Az uráli őshaza Hajdú Péter szerint (HAJDÚ 1962, I. térkép)
9. kép: Az uráli őshaza (FODOR 1975, 45)
10. kép: Észak- Európa etnikus képe a pleisztocén, holocén fordulóján (ZALIZNYAK 2006, Fig.1)
11. kép: A Posztszvidérien előrenyomulása nyugatról keletre (ZALIZNYAK 2006, Fig.6)
12. kép: Felső- paleolitikum Északkelet- Európában (KOZŁOWSKI– BANDI 1984, Fig.
13. kép: A neolitikum Kelet- Európában (DOLUKHANOV 2005, Fig. 12).

1. kép: A szvidéri őshaza

2. kép: Az újkőkori fésűs-gödröcskés kerámia kultúrájának területi csoportjai László Gyulánál

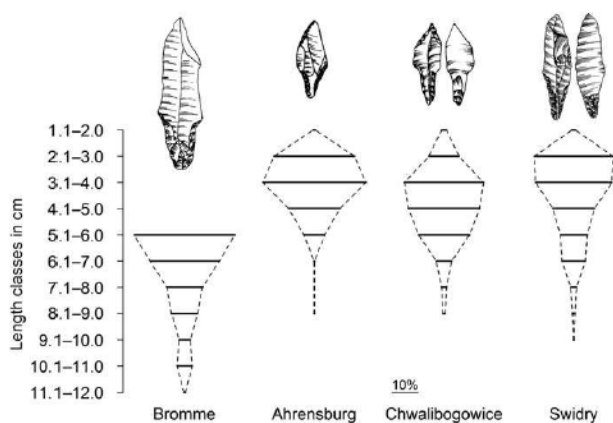

Fig. 5. Main forms of tanged points in Central Europe and their percentage amount in subsequent length classes (N = 1003).

2. kép A TPT nyeles hegyeinek egymáshoz viszonyított nagysága

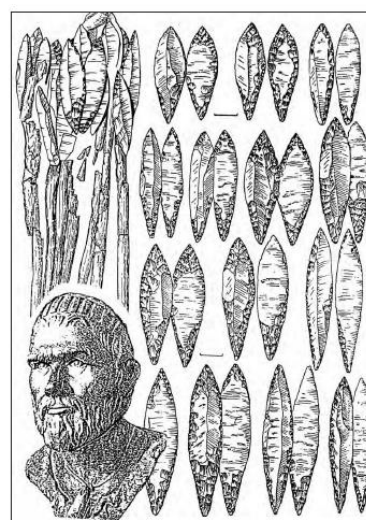

Fig. 7. Olney Outcrop secondary Flint arrow-points of Postglacial types from the oldest burial N 100 (after N. Chelms). The nearest, wide-based northern example (reconstruction by M. Chelms) to the left should be attached to the oldest inhabitants of the East European north of Postglacial cultural unity.

3. kép Poszt-Szvidérien nyílhegyek

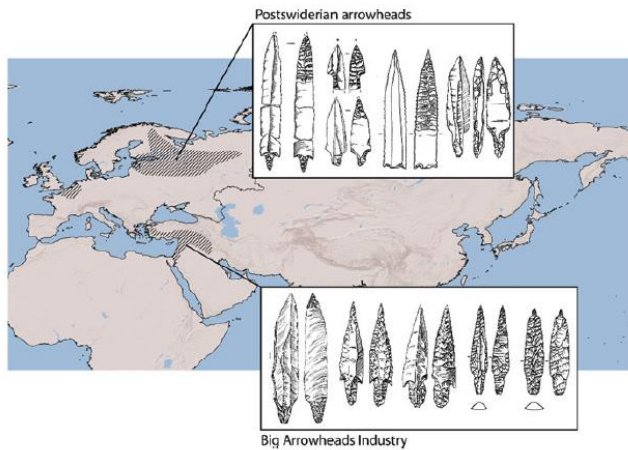

Fig. 10.4 Early Holocene surface pressure flaking in the Old World

4. kép Korai Holocén nyílhegyek - Posztszvidérien elterjedése

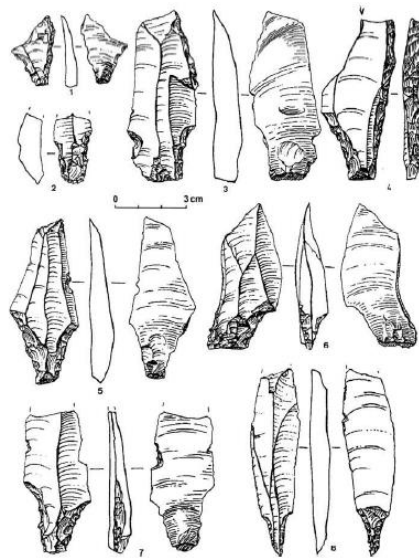

Fig. 9. Desnaenian tool-kit from Podol III (western Russia): 1–4, 6 – Desna points; 5, 7 – Bromme points; 8 – Swidry point (after Sinitsyna, 1999).

6. kép Desznenian és Szvidérien hegy

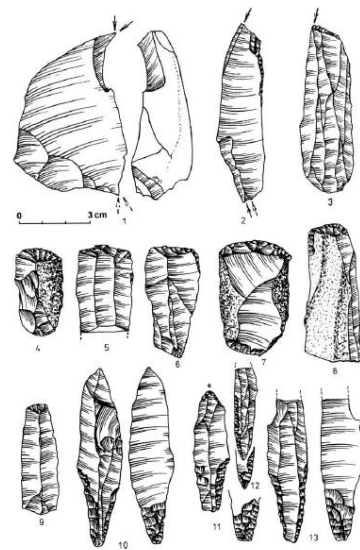
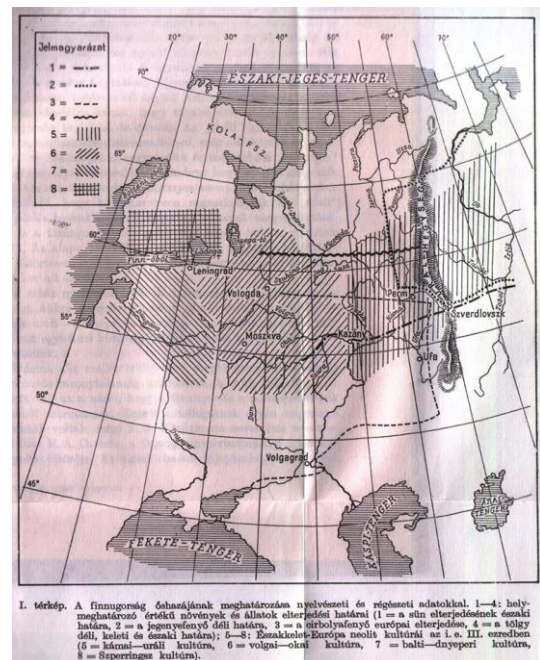

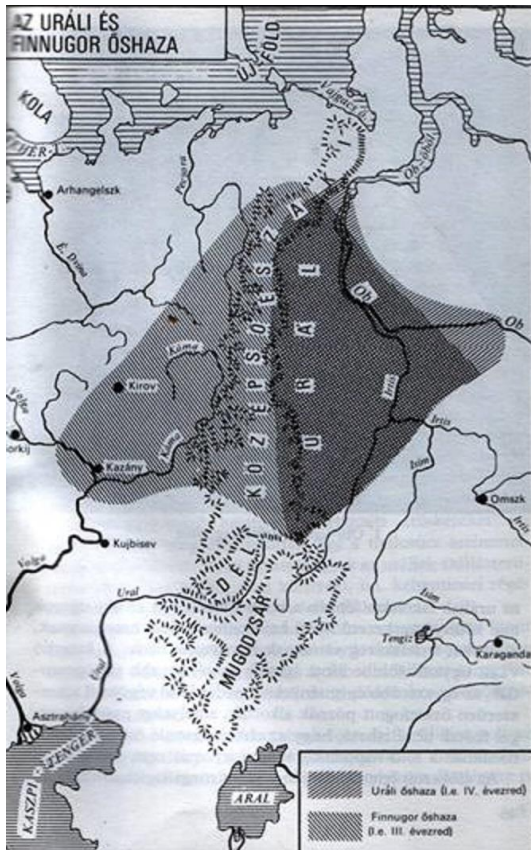
Fig. 8. Swiderian tool-kit from Świdry Wielkie I: 1–3 – burins; 4–9 end-scrapers; 10–13 – willow-leaf points (after Krukowski, 1939–48).

5. kép Szvidérien eszközkészlet a névadó lelőhelyről

I. térkép. A finnugorok őshazájának meghatározása nyelvtudományi és régészeti adatokból. 1–4: helyi meghatározó északkeleti nyelvcsoporthoz és állatok elterjedési határai (1 = a szláv elterjedésének északi határa, 2 = a jangyenyed déli határa, 3 = a ciribolyony európai elterjedése, 4 = a tölgy déli, keleti és északi határa); 5–8: Északkelet-Európa mozdult kultúrái az i. e. III. században (5 = kassai–erzsi kultúra, 6 = volgai–ekai kultúra, 7 = balti–dnyepri kultúra, 8 = Szperingasz kultúra).

7. kép Az uráli őshaza Hajdú Péter szerint

8. kép Az uráli öshaza

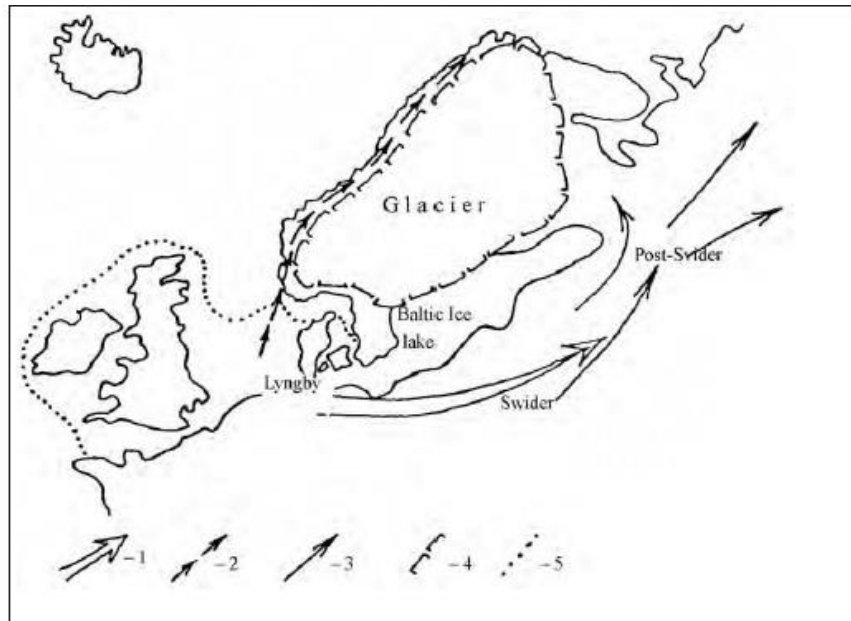

Fig. 1. Northern Europe at the turn of the Pleistocene and Holocene: 1 the migration of people of Lyngby Culture 11,000 years ago; 2 Ahrensburgian ancestors of the Saami; 3 Postswiderian ancestors of Finno-Ugric peoples 9,000 to 10,000 years ago; 4 the size of the glacier; 5 the European coast 10,000 years ago

9. kép Észak- Európa etnikus képe a pleisztocén, holocén fordulóján

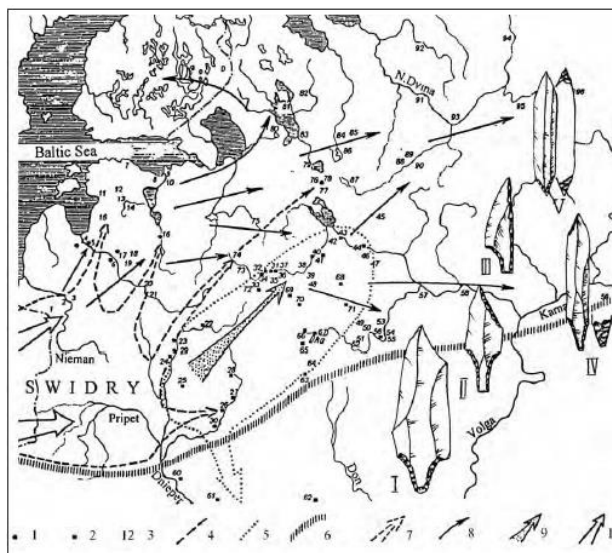

Fig. 6. The spread of Postswiderian and Post-Krasnosilian sites in Mesolithic Eastern Europe: I Lyngby; II Krasnosil; III Greens; IV Swider; V Postswiderian points.

11. kép: A Posztszvidérien előrenyomulása nyugatról keletre

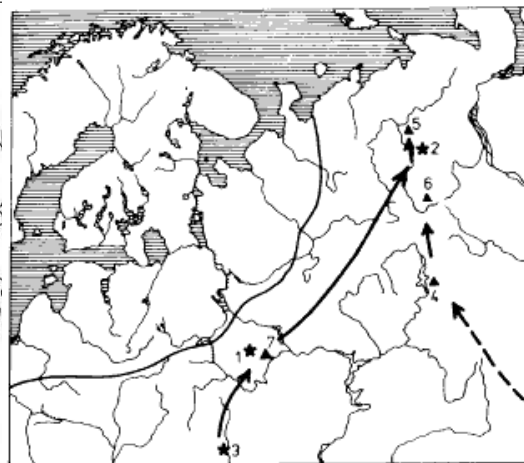

FIG. 8. The Upper Paleolithic in northeastern Europe. I - limit of ice sheet during Würm Pleniglacial phase; II - sites of Kostienki-Sungir culture; III - northern expansion of Kostienki-Sungir culture; IV - sites of Siberian tradition of final Upper Paleolithic; V - Tardiglacial northern expansion of Siberian tradition. Northern sites of the Upper Paleolithic: 1 - Sungir; 2 - Byzovaya; 3 - Kostienki; 4 - Talitskiy; 5 - Krutaya Gora (upper level); 6 - Medveja cave; 7 - Karatcharovo.

10. kép Felső- paleolitikum Északkelet- Európában

Fig. 12. Neolithic cultures in the central and eastern Europe, with the dates obtained here: Linear Pottery Culture (LBK); Yelshanian (1); Rakushechnyi Yar (2); Buh-Dniestrian (3); Upper Volga (4); Valdai (5); Sperrings (6); Narva (7); Chernoborskaya (8); Serteya (9); and Zedmar (10). The sequence from (1) to (10) is ordered both in time (see Section 5) and in space.

11. kép A neolitikum Kelet- Európában